عەونی یوسف ١٩٠٨-١٩٨٨
ژیان و ڕۆڵی سیاسی

د. شوان محەمەدئەمین تەها
بەشی مێژوو/ كۆلێژی ئاداب- زانكۆی سەلاحەددین
Shwan.taha@su.edu.krd

د. مستەفا محەمەد كەریم **م. ی. بارزان محەمەد عەلی**
بەشی مێژوو/ كۆلێژی ئاداب- زانكۆی سەلاحەددین
mustafa. karem@ su.edu.krd barzan.ali@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوە، لە ژێر ناوی (عەونی یوسف ١٩٠٨-١٩٨٨، ژیان و خەباتی سیاسیی) لە دوو تەوەری سەرەكی پێكهاتووە، هەر تەوەرێک دابەشی چەند باسێک كراوە، لە تەوەری یەكەمدا، باس لە ژیانی عەونی یوسف كراوە، تیشک خراوەتە سەر بنەماڵەكەیان و پاشان چەند وێستگەیەكی ژیانی خراوەتە ڕوو، پاشان باسی كەسایەتی و كارو پیشە و پۆستەكانی كراوە، تەوەری دووەمیش تەرخان كراوە بۆ كارو چالاكی سیاسی، وەک چالاكیيە سیاسییەكانی لە شاری هەولێر و بەشداری لە ڕووداوە سیاسییەكاندا، هەروەها تیشک خراوەتە چالاكی و جموجۆڵەكانی لە نێو پارتە سیاسییە كوردییەكاندا بە شێوەی نهێنی و ئاشكرا.

وشە سەرەكییەكان: عەونی یوسف، خەبات، هەولێر، سیاسی، ڕۆشنبیری.

١. پێشەکی

لێکۆڵینەوە لە ژیاننامەی کەسایەتییە کوردەکان گرنگە، بەتایبەت ئەوانەی لە بواری سیاسی و نەتەوایەتی و ڕۆشنبیرییەوە، خزمەتیان کردووە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ بەرزنرخاندنی هەوڵ و کۆشش و ماندووبوونی ئەو جۆرە کەسانە، کە دەبێتە بەشێکی سەرەکی لە مێژووی نەتەوایەتیمان، لەلایەکی دیکەوە، بەسەرکردنەوەی ژیان و کارو چالاکی و خەباتی ئەو کەسانە، دەبێتە ئەزموونێک بۆ نەوەی تازە، تا شوێنپێی ئەوانە هەڵبگرن و لەسەر هەمان ڕێبازی نەتەوەییانەی ئەواندا بڕۆن، عەونی یوسف یەکێکە لەو کەسایەتییە نەتەوەییانەی کورد، کە هەوڵ و کۆشش و خەباتی لە پێناو نەتەوەکەی ئەوە دەهێنێت، لە چوارچێوەی توێژینەوەیەکی زانستیی مێژووییەوە بەسەربکرێتەوە.

عەونی یوسف، لە بنەماڵەیەکی دیاری شاری هەولێر لەدایک بووە و پەروەردە بووە، باوکی کەسایەتییەکی دیاری شارەکە بووە و ماوەیەکیش قازی بووە. ڕۆڵی سەرەکی لە پەروەردەکردنی زانستییانەی عەونی یوسفدا گێڕاوە و هەر زوو ناردوویەتییە بەر خوێندن، عەونی کە یەکێکە لە ڕوخسارە دیارەکانی نێو خانەوادەکەی، ڕۆڵێکی گرنگی لە بزووتنەوەی سیاسیی شاری هەولێر بەتایبەتی و کوردستان بە گشتی گێڕاوە، خاوەن هەستێکی نەتەوایەتی و نیشتیمانیی بەرز بووە، ئەمەش دەبێتە بەشێک لە خەباتی نیشتیمانی و نەتەوایەتی نێو لاپەڕەکانی مێژووی کورد بەگشتی.

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەو ناوونیشانە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە عەونی یوسف وێڕای ئەو خەباتە نەتەوایەتییەی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد هەیبووە، کەچی لە چوارچێوەی توێژینەوەیەکی ئەکادیمی تایبەت بەسەر نەکراوەتەوە، لە کاتێکدا ئەگەر باری سەرنج بخەینە سەر ژیان و خەباتی سیاسی، هەست دەکەین کە شتێکی ئەوتۆی لەو کەسایەتییە نیشتیمانپەروەرە

کوردانە کەمتر نەبووە، کە لە نێو توێژینەوە ئەکادیمییەکاندا زیاتر بەسەرکراونەتەوە.

سەبارەت بە ڕێبازی لێکۆڵینەوە، بەگوێرەی تایبەتمەندی و سروشتی زانستی لێکۆڵینەوەکە، سوود لە ڕێبازەکانی وەسفی و شیکاری و کرۆنۆلۆژی (مێژوویی) بینراوە، چونکە بابەتەکە جگە لە باسکردنی کەسایەتییەکی مێژوویی، کاریگەری دۆخی سیاسی قۆناغ دوای قۆناغ بەرسەرنج دراوە، بۆیە وەک چۆن بایەخ بە کرۆنۆلۆژیای ڕووداوەکان دراوە، بە هەمان ئاست بابەتەکە شیکار دەکات و وەسفی کەسایەتییەکە و ڕۆڵی لە ڕووداوە سیاسییەکانی ئەو قۆناغەدا دەخاتە ڕوو.

ئەم توێژینەوەیە، لە دوو تەوەری سەرەکی پێکهاتووە، هەر تەوەرێک دابەشی چەند باسێک کراوە، لە تەوەری یەکەمدا، باس لە ژیانی عەونی یوسف کراوە، تیشک خراوەتە سەر بنەماڵەکەیان و پاشان چەند وێستگەیەکی ژیانی خراوەتە ڕوو، پاشان باسی کەسایەتی و کارو پیشە و پۆستەکانی کراوە، تەوەری دووەمیش تەرخان کراوە بۆ کار و چالاکیی سیاسی، وەک چالاکییە سیاسییەکانی لە شاری هەولێر و ناوچەکانی دیکەی کوردستان و شاری بەغدا و بەشداری لە ڕووداوە سیاسییەکاندا، هەروەها تیشک خراوەتە سەر چالاکی و جموجۆڵەکانی لە نێو پارتە سیاسییە کوردییەکاندا بە شێوەی نهێنی و ئاشکرا، کە تەنانەت لە بەشێک لەو پارتانە ڕۆڵی سەرکردایەتی گێڕاوە.

لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا، سوود لە زۆر سەرچاوە وەرگیراوە، ئەوەی لە هەموویان زیاتر سوودمان لێ بینیبێت، یادداشت و بیرەوەرییەکانن، کە لەلایەن نووسەران و ڕۆشنبیران، لە شێوەی کتێب، یان لە شێوەی بابەتی ڕۆژنامەوانی نووسراونەتەوە. وەک بیرەوەرییەکانی مام جەلال و ساڵح حەیدەری و فاتح ڕەسوول و حەسەن مستەفا و عەبدوڵڵای مەلا سمایل..تاد.

بەشێک لەو بیرەوەرییانەش، نووسەر خۆی نووسیویەتییەوە، وەک کتێبەکەی تاریق ئیبراهیم شەریف لەژێر ناوی (ذكريات)، کە لەوێدا، عەونی یوسف چەند وێستگەیەکی بیرەوەرییەکانی ژیانی خۆی دەگێڕێتەوە، ئەمەش بووەتە سەرچاوەیەکی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە. سەرچاوەیەکی دیکە ئەو وتارە ڕۆژنامەوانییانەن، کە دەربارەی ژیان و کەسایەتیی ئەو بڵاوکراونەتەوە، ئەوانیش وەک: وتارەکەی کەریم شارەزا لە ژێر ناوی (عەونی یوسف ١٩٠٨- ١٩٨٨) کە لە گۆڤاری کەی بیست و یەک و بەرگی حەوتەمی ئینسکلۆپیدیای هەولێر بڵاوکراوەتەوە. هەروەها وتارەکەی مەهدی محەمەد قادر لەژێر ناوی ڕۆڵی کورد لە بزووتنەوەی ئاشتیخوازان، لە گۆڤاری مێژوو بڵاوکراوەتەوە، ئەمە وێڕای سەرجەم ئەو کتێبە مێژووییانەی کە ئاماژەیان بە ڕۆڵ و خەباتی عەونی یوسف داوە، لەوانەش وەک کتێبەکەی دکتۆر ئیسماعیل شکور (اربيل ١٩٣٩-١٩٥٨) و مەولوود بێخاڵی (هەولێرم وا دیوەو بیستووە) و شوان خۆشناو (هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨-١٩٦٣) و مەهدی محەمەد قادر (پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥-١٩٥٨) و چەند کتێبێکی دیکە. لەگەڵ ئەمەدا، سوود لە چەند دیدارێک وەرگیراوە، کە تایبەت بوون بە ژیان و کارو کۆششی عەونی یوسف، لەوانەش وەک دیداری عومەر دزەیی و بەیان عەونی یوسفی کچی عەونی و مومتاز حەیدەری، کە گەلێک لایەنی شاراوەیان لەم بارەیەوە خستووەتە ڕوو. لە کۆتاییدا، ئەم توێژینەوە وەک هەر توێژینەوەیەکی دیکە، لە هەڵە و کەموکوری بە دەر نییە، ئەگەرچی هەوڵی زۆرمان داوە، تا دەکرێت لەم هەڵانە بە دووربین، هیوادارم خزمەتێکی زانستیمان لەم بابەتەوە پێشکەش کردبێت.

٢. ژیاننامە و کار و پۆستەکانی عەونی یوسف

٢. ١. ژیاننامەی:

عەونی کوڕی یوسف کوڕی ئەحمەد ئاغایە، دەگوترێت ئەو ئەحمەد ئاغایە خەڵکی گوندی (ترپەسپیان)ی نزیک شاری هەولێر بووە، بۆیە بە ئەحمەد ئاغای ترپەسپیانی ناسراوە (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ٢٠٠٩، ٢٣٩٣). لە سەرچاوەیەکی دیکەدا هاتووە، کە بنەماڵەی عەونی یوسف بە ڕەچەڵەك دەچنەوە سەر عەشیرەتی (باجەلان) لە خانەقین، بەڵام بنەماڵەکەیان هەر لە زووەوە لە خانەقینەوە هاتوونەتە شاری هەولێر، بە یەکجاری نیشتەجێی ئەو شارە بوونە. هونەرمەند (عومەر دزەیی)، دەربارەی عەونی یوسف دەڵێت: "**ئەگەرچی دایك و باوکی عەونی یوسف لەماڵەوە بە زمانی تورکمانی قسەیان دەکرد. بەڵام خۆیان بەڕەچەڵەك کورد بوون، ئەمەش بۆ کاریگەری زمان و کەلتووری عوسمانی، لەو سەردەمەدا دەگەڕێتەوە**" (دیدار لەگەڵ عومەر دزەیی ٢٠١٧/١/٢١).

عەونی لە ساڵی ١٩٠٨ لە گەڕەکی تۆپخانەی قەڵاتی هەولێر و لە ماڵی سەعید ئەفەندی باپیری (باوکی دایکی)، لەدایك بووە (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٥٧). یوسف ئەفەندی باوکی، لە بواری شەریعەتدا خوێندوویەتی و تەواوی کردووە، نموونەی زانایەکی ئایینی ناسراوی سەردەمی خۆی بووە و کەسێکی ڕۆشنبیر و خوێندەوارێکی بەتوانا بوو، لە بەراییەکانی سەدەی بیستەمدا قازی هەولێر بووە، خەڵکی شار بۆ کاروباری دادوەری و کۆمەڵایەتی ڕوویان تێکردووە. لە ڕۆژانی سێشەماندا ڕووی کردووەتە مزگەوتی گەورەی قەڵات و لەوێ لە ژووری مەلا ئەبوبکر ئەفەندی کە ناسناوی (مەلا ئەفەندی)[1]یە، لەگەڵ چەند مامۆستایەکی ئایینی کۆبوونەتەوە و لە بنەماکانی ئایینی ئیسلامیان کۆڵیوەتەوە، لەو زانایانەش وەك مەلای گەورەی کۆیە[2] و شێخ مستەفای نەقشبەندی

(١٨٨٨/هەولێر-١٩٨٦/هەولێر) ...تاد (شریف، ١٩٨٨، ٦١). یوسف ئەفەندی خاوەنی چوار منداڵ، دوو کوڕ و دوو کچ بووە، ئەوانیش "عەونی و جەلیل هۆشیار و سەنیە و فەخریە" بوون (دیدار لەگەڵ عومەر دزەیی ٢٠١٧/١/٢١).

عەونی یوسف، سەرەتای ژیانی ڕۆشنبیریی خۆی، لە نێو خانەوادەکەیدا، دەست پێکردووە. هێشتا منداڵ بوو چاوی بە کتێب و نووسراوەکانی نێو ماڵی خۆیاندا ڕۆشن بووەتەوە، لە تەمەنی (٧)ساڵیدا، دەستی بە خوێندنی کتێبە ئایینییەکان و قورئانی پیرۆز کردووە. ئەویش دوای ئەوەی لەسەر ڕاسپاردەی باوکی، لای (مەلا شەهباز ئەفەندی حەیدەری) داندراوە، بۆ ئەوەی فێری بنچینەی خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز بێت (دیدار لەگەڵ مومتاز حەیدەری ٢٠٢٠/٨/٢٣).

ئەوکاتەی کە جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨) بەرپا بوو، دەوڵەتی عوسمانی وەک هاوپەیمانی ئەڵمانیا، لەگەڵ زلهێزەکان لە شەڕدا بوو، عەونی یوسف لە بەشێکی بیرەوەرییەکانیدا، باسێکی ئەو سەردەمانەی شاری هەولێرمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "**کاربەدەستانی عوسمانی لەبەردەم سەرای میری، لەبەر دەرگا سەرەکییەکەی قەڵات، هەموو ڕۆژانی دووشەممەیەک بە تیپی مۆسیقای تورکی، سروودی پایەداری سوڵتانیان دەگێڕا**"، لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێت: "**ساڵی ١٩١٥ سەربازە ئەڵمانە دۆستەکانی عوسمانییەکان بۆ یەکەمجار بە ئۆتۆمبێل هاتنە هەولێر، دانیشتوانی هەولێر و دەوروبەری بە سەرسوڕمانەوە سەیریان دەکردن**". دۆخی شەڕ بەگشتی، کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر ڕەوشی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی شارێکی وەکو هەولێر، بۆ نموونە لە بواری پەروەردە و خوێندندا، دۆخێکی خراپ هاتە پێشەوە، قوتابخانەکانی سەر بە دەوڵەت زۆربەیان داخران، بەڵام دوای هاتنی ئینگلیزەکان بۆ شاری هەولێر لە ساڵی ١٩١٨ دا، قوتابخانەیەکی میری کرایەوە،

که قوتابخانەی (اربیل الاولی) بوو، ئەوەش بووە دەرفەتێك بۆ ئەو قوتابییانەی که ئارەزووی خوێندن و خوێندەوارییان هەبوو (نەجار، ۲۰۱٦، ٥-٦). عەونی یوسف لەساڵی ۱۹۲۱ دا، لە تەمەنی ۱۳ ساڵیدا چووەتە قوتابخانەی میری (اربیل الاولی)، پاشان لە ساڵی ۱۹۲۷ دا، چووەتە قۆناغی ناوەندی، که ئەوکاتە ژمارەی سەرجەم قوتابییانی قۆناغی ناوەندی لە شاری هەولێر، (۱٥) قوتابی بووە (غازی، ۲۰۰۸، ٤۹). لە ساڵی ۱۹۳۱، قۆناغی ناوەندی تەواوکردووە (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ۲۰۰۹، ٤٥٤٤)، بەڵام بۆ قۆناغی دواناوەندی ڕووی کردووەتە شاری بەغداد، (چونکە ئەوکاتە قۆناغی دواناوەندی لە شاری هەولێردا نەبووە) ، لە بەغدا لە قوتابخانەی مەرکەزی وەرگیراوە، یەکێک لە مامۆستاکانی لەو قوتابخانەیەدا، هاشم جەواد (۱۹۱۱/بەغداد-۱۹٦۹/بەیرووت) بووە، که دوای شۆڕشی چواردەی تەمموز لە کابینەکەی عەبدولکەریم قاسمدا بۆتە وەزیری دەرەوەی عێراق. نموونەی هاوپۆلەکانیشی، محیەددین عەبدولحەمید (۱۹۱٤/بەغداد-۱۹۷٥/بەغداد) و نازم تەبەقچەلی[٣] بوون. دوای تەواوکردنی ئەم قۆناغەش بەسەرکەوتوویی، بۆ ساڵی خوێندنی (۱۹۳٤-۱۹۳٥)، لە کۆلێژی یاسا وەرگیراوە. لە دیارترین ئەو مامۆستایانەی که وانەیان پێیداوە، لە عێراقییەکان ئەمانە بوون: ڕەشید عالی گەیلانی (۱۸۹۲/بەعقووبە-۱۹٦٥/بەیرووت)، محمد زکي البصري (۱۸۹٤/بەسرا- ۱۹۳۷/بەغداد) ، منير القاضي (۱۸۹۲/بەغداد-۱۹٦۹) . دوای ئەوەی که پێڕەوی خوێندن لە کۆلێژدا گۆڕاوە، چەند مامۆستایەکی میسری داندراون نموونەی ئەوانەش وەک: دکتۆر عبدالرزاق السنهوري (۱۸۹٥/ئەسکەندەرییە-۱۹۷۱/قاهیرە) ، دانەری یاسای عێراق و دکتۆر محمد زهير جرانا که لە سەردەمی حکوومەتی وەفد لە میسر ماوەیەک وەزیری گەشت و گوزار بووە (شریف، ۱۹۸۸، ٦۳).

عەونی یوسف، لە کۆلێژدا نموونەی قوتابییێکی چالاک بوو، بەشداری جموجۆڵەکانی قۆناغی کۆلێژی کردووە، لەوکاتەی کە مەلیك غازی لە شاری بەغداد دەکوژرێت، عەونی یوسف لەگەڵ دەستەیەك لە قوتابییانی کۆلێژی یاسا، خۆپیشاندانێکی گەورە ئەنجام دەدەن و نارەزایی خۆیان دژ بەم کردەوەیە پیشاندەدەن و دروشمی سزادانی تاوانباران و ڕاوەدوونانی داگیرکەرانیان دەربڕیوە (بێخاڵی،١٩٩٧، ٢٥٨). جەلال تاڵەبانی[٤] لە نووسینێکیدا دەربارەی عەونی یوسف نووسیویەتی: "**عەونی یوسف وەک لاوێکی عصامی لە سەرەتای لاوێتییەوە خۆی ژیاندووە و لە مەحکەمەدا بۆتە کاتب تاکو بتوانێ کولیەی حقوق بە سەربەرزی تەواو بکات، لە کاتی خوێندنیشا، لە بەغدا لەگەڵ چەندین خوێندەواری هۆشیاری عەرەبدا، وەک خوالێخۆشبوان مصطفی عەلی و لطفی بەکر صدقی دا بۆتە دۆست و ناسیاو**" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤).

دوای ئەوەی ساڵی **١٩٣٩** ئەم قۆناغەش بە سەرکەوتوویی تەواو دەکات و دەبێتە ئەندامی سەندیکای پارێزەران، وەك پارێزەرێکی یاساناس. دوای تەواوکردنی قۆناغی زانکۆ، وەکو پیشەی پارێزەری ڕووی کردووەتە شاری سلێمانی، کە لەو کاتەدا تەنها سێ پارێزەر لەو شارەدا هەبوون و یەکێکیان عەونی یوسف بووە، تەنها بۆ ماوەی چوار مانگ لەو شارەدا ماوەتەوە، دواتر بە تۆمەتی جموجۆڵی سیاسی و بە فەرمانی (حمید صرصر)ی موتەسەریفی ئەوسای شاری سلێمانی ، بۆ شاری هەولێر گواستراوەتەوە (شریف، ١٩٨٨، ٦٤). لە هەولێر خەریکی کاری پارێزەری بووە، لەو کاتەدا تەنها یەك پارێزەر لەو شارەدا هەبووە بەناوی (ضیاء علی) کە لە بنەڕەتدا خەڵکی شاری موسڵ بوو (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٥٩).

عەونی یوسف لە ساڵی (١٩٤٠)ەوە تێکەڵ بەبزووتنەوەی کوردایەتی بووە و بۆتە ئەندامێکی چالاکی (حزبی هیوا)[٥] و لە سەر هەڵوێستی سیاسی ساڵی

۱۹٤۲ بە فەرمانی مستەفا یەعقووبی (۱۹٤۱/٦/۹-۱۹٤۲/۱۰/۲٤) موتەسەریفی ئەوسای هەولێر دەستگیر کراوە و ڕەوانەی شاری بەغدا کراوە و لە بەندیخانەی مەرکەزی زیندانی کراوە، لە بەندیخانەدا کاربەدەستەکانی کورد سەردانیان کردووە، هەوڵی بەردانیان داوە، جارێ هەر لە گرتووخانەدا دەبێت، بە دادوەر لە شاری زاخۆ دادەمەزرێت و دوای ئازادکردنی لەوێ وەك دادوەر دەستبەکار دەبێت، لەوێش لە سەر چالاکی سیاسی کوردایەتی، دەگوێزرێتەوە بۆ شاری موسڵ و دوای شەش مانگ دەنێردرێت بۆ شاری بەسڕا و لەکاتی تێپەڕبوونی بە شاری هەولێردا، تاکو بچێت بۆ (بەسڕا)، جارێکی دیکە بە فەرمانی موتەسەریفی ئەوسای شاری هەولێر دەستگیر دەکرێتەوە و سێ ساڵ لە بەندیخانە دەمێنێتەوە و لە ساڵی ۱۹٤٦ دا ئازاد دەکرێت و دەگەڕێتەوە سەر پیشەی پارێزەری و لە هەمان کاتدا، بەشێوەی نهێنی بەردەوام دەبێت لەسەر خەباتی سیاسی (حەیدەری، ۲۰۱٤، ۸۱).

لەگەڵ دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان لە ڕێکەوتی (۱۹٤٦/۸/۱٦) دا، وەك ئەندامێکی دیاری ئەو پارتە دەستبەکار دەبێت و دەبێتە ئەندامی کۆنگرەی یەکەمی حزب و لە کۆتایی دانیشتنەکانی کۆنگرەکەوە، بە ئەندامی یەکەمین لێژنەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان هەڵدەبژێردرێت (فەییاز، ۲۰۰۹، ۱٦۷). عەونی یوسف لە ساڵی ۱۹٥۷ ژیانی هاوسەرگیری لەگەڵ (لامیعە عوسمان خدر ئاغا) پێکهێناوە و خاوەنی چوار منداڵ بووە، کە ئەوانیش (بارزان، بۆتان، هێرۆ، بەیان) بوون (دیدار لەگەڵ بەیان عەونی یوسف ۲۰۱۷/۱/۲۷).

لە ئەنجامی خەباتی بێوچانی سیاسی، وەك سەرکردەیەکی پارتی، تووشی گەلێك کێشە و تەنگوچەڵەمە بووە، تاکو لە دوای شۆڕشی (١٤ی تەممووزی ۱۹٥۸)، کراوە بە سەرۆکی دادگای کەرکووك، لە ڕێکەوتی (۱۹٥۹/۷/۱۳)شدا،

لە حکوومەتەکەی عەبدولکەریم قاسمدا کراوە بە وەزیری ئەشغال، تاکو ساڵی ١٩٦٠ بەردەوام بووە و ئینجا دەستی لە کار کێشاوەتەوە و گەڕاوەتەوە سەر پیشەی پارێزەری لە دادگای هەولێر (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٦٢). لەدوای (کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣)ی بەعسییەکان، عەونی یوسف خۆی گەیاندووەتە ڕێزەکانی پێشمەرگەی کوردستان و بە فەرمانی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، کراوە بە دادوەری شۆڕشی ئەیلوول، لە ساڵی ١٩٦٤ دا، گەڕاوەتەوە شاری هەولێر و لەو شارە و لە شاری بەغدای پایتەخت و شارەکانی دیکەدا، خەریکی کاری پارێزەری بووە (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ٢٠٠٩، ٤٥٤٤). دواجار لە شاری بەغدا لە ناوچەی (محیط) لە کازمییە نیشتەجێ دەبێت، تا لە ڕێکەوتی (١٩٨٨/٧/١٥) لە تەمەنی ٨٠ ساڵیدا لەشاری بەغدا لە نەخۆشخانەی (ئیبنولبەیتار) کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی هێندراوەتەوە بۆ شاری هەولێر و لە گۆڕستانی (شێخ ئەحمەد) نێژراوە (دیدار لەگەڵ بەیان عەونی یوسف ٢٠١٧/١/٢٧).

٢.٢. کەسایەتی عەونی یوسف:

عەونی یوسف، ئەگەرچی لە بنەماڵەیەکی سەرووی چینەکانی کۆمەڵگەوە پەروەردە ببوو، بەڵام مرۆڤێکی خاکی و سادە بوو، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، تێکەڵاوی لەگەڵ هەموو چینەکانی کۆمەڵگادا هەبوو، هەر لە جووتیارێکی سادەوە بگرە، تا دەگاتە کەسایەتییە دەوڵەمەند و ناسراوەکان، ئەوەندەی پێی کرابێ چۆتە نێو خەڵك و دۆست و ناسیاوانی و ڕۆڵی هۆشیارکەرەوەی گێڕاوە، خۆی بە دۆستی خەڵکی ڕەش و ڕووت زانیوە و هەمیشە دەیگوت: "**عەمرم ڕووتەڵە....عەمرم ڕەش و ڕووت**" (ئەوەش مانای ئەوەیە کە هەمیشە پاڵپشتی چینی هەژار و ڕەنجدەرانی نەتەوەکەی کردووە). لەگەڵ خەڵکە نەتەوە پەروەرەکان زۆر نزیك و دۆست بووە، لەوانەش وەك: قاسم مەلا فەندی

(١٩١٧/هەولێر-١٩٩٩/هەولێر)، ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی (١٩٢٥/هەولێر-١٩٧٦/هەولێر) ، عەبدولقادر ڕەشید (١٩٢٣/هەولێر-٢٠٠٥/هەولێر)، عەبدوڵڵای مەلا سمایل (١٩٢٧/هەولێر-١٩٩٩/هەولێر)، جەلال تاڵەبانی، ئەوانە و چەندین کەسایەتی دیکەی ناسراوی شاری هەولێر، ناسیاوی عەونی بوون، کە بە جەناب ناویان دەبرد، سەبارەت بەوە هەمیشە دەیگوتەوە: "**جەناب بەڕاستی کورد مەغدووره**" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤). لەگەڵ ئەمەدا هەوڵیداوە، لەگەڵ هاوڕێکانیدا بە کوردییەکی پاراو قسە بکات، کە ئەوسا هەندێ دەستەواژەی عەرەبی بەکارهاتووە و زاڵ بووە بە سەر هۆش و بیرکردنەوەی ڕۆشنبیرانی کورددا، بەتایبەت ئەوانەی لە ژێر کاریگەری بیروباوەڕی چەپدا بوون، (هەروەها زۆر لە هەولێرییە ڕەسەنەکان بە زمانی تورکمانی لە نێوان خۆیاندا قسەیان دەکرد). بۆ نموونە لەکاتی سڵاوکردن لەگەڵ هاوڕێکانیدا، لەجیاتی دەستەواژەکانی (صباح الخیر) و (مساء النور)ی عەرەبی، وشەی وەك (بەیانی باش) و (ڕۆژ باش) و (سوپاست دەکەم)، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر پتەوی بیروباوەڕی نەتەوەیی لای ئەو (دیدار لەگەڵ عومەر دزەیی ٢٠١٧/١/٢١).

عەونی یوسف بەردەوام هاوڕێکانی لە ناو شاری هەولێر و دەوروبەری بەسەر دەکردەوە و لە ماڵەکەی خۆشیدا، پێشوازی لە میوانەکانی دەکرد، بەتایبەت ئەوانەی لە ڕێکخستنی سیاسی پارتایەتیدا کاریان لەگەڵدا دەکرد، عەبدوڵڵای مەلا سمایل لە چەند شوێنێکی بیرەوەرییەکانیدا، هاموشۆی بەردەوامی خۆی و کەسانی دیکەی سەر بە ڕێکخستنی پارتی بۆ ماڵی عەونی، بە تایبەت لە دەیەی پەنجاکانی سەدەی بیستەم، دەگێڕێتەوە و ڕۆڵی ئەو لە ڕێکخستنەکاندا، بەرز هەڵدەسەنگێنێت(٦). هەروەها عەونی یوسف بۆ هەمان مەبەست، هاموشۆی هاوڕێکانی لە ناوچەکانی دەوروبەری هەولێر دەکرد، لەم بارەیەوە هونەرمەند عومەر دزەیی دەڵێت: "**کاتێک کاک ئەحمەدی برا**

گەورەم، کە لە (دووگردکان)[٧]ەوە دەهات بۆ هەولێر، هەمیشە برادەرێکی لەگەڵ خۆی دەهێنایە ماڵەوە و هەڵسان و دانیشتنیان هەمیشە پێکەوە دەبوو. ئەو برادەرە کاک عەونی بوو، کە دیار بوو کاکمی لەناو ڕێکخراوی یەکێک لە حزبە ناسیۆنالیستەکانی کوردی ڕێکدەخست، نازانم کامە حزب بوو، بەڵام دواتر ئاگام لەوە هەبوو کە هەردووکیان و کاک سەعدیی براشم لەگەڵیانا ئەندامی پارتی دیموکراتی کورد بوون، کە لە پاشانا ناوی بوو بە پارتی دیموکراتی کوردستان. جا هەر جارێکی کاک ئەحمەدی برام کاک عەونی لەگەڵ خۆیا بهێنایە ماڵەکەی ئێمە لە هەولێر، ئەمن بەو منداڵییەی خۆم ڕکم لێی دەبۆوە، چونکە دەمزانی هاتووە کۆبوونەوەی پارتایەتی لەگەڵ کاکما بکات. پاش ساڵانێک کە گەورە بووم و کاک عەونی بوو بە خۆشەویستی هەموومان، بە بیری دەهێنامەوە دەیگوت: ئای کە ئەتوو مەبدەئی بوویت کاک عومەر! توومەز هەستی دەکرد کە ڕکم لێی دەبۆوە" (دیدار لەگەڵ عومەر دزەیی ٢٠١٧/١/٢١).

عەونی یوسف بایەخی بە ڕێکپۆشی داوە، هەمیشە جلوبەرگی سەردەمیانە و ڕێکوپێکی پۆشیوە، کە ئەوکاتە چینی ڕۆشنبیر و فەرمانبەرانی عێراق لەم جۆرە جلوبەرگانەیان دەپۆشی، خولیای لێخوڕینی ئۆتۆمبێلی هەبووە، یەکێک بووە لە کەسە بەراییەکانی شاری هەولێر، کە ئۆتۆمبێلی خۆی هەبووە (دیدار لەگەڵ بەیان عەونی یوسف ٢٠١٧/١/٢٧)، لە بیرەوەرییەکانیدا باسێکی یەکەم ئۆتۆمبێلی شاری هەولێر دەگێڕێتەوە و دەڵێت: **"ساڵی ١٩٢٠ بۆ یەکەم جار سواری ئۆتۆمبێل بووم، ئۆتۆمبێلەکە لە جۆری (فۆرد) بوو، خاوەنەکەی ئەحمەد پاشای دزەیی بوو، کوڕەکەی واتە خدر ئەحمەد پاشا لێی دەخوڕی، لەگەڵ ئەودا، گەشتێکی کورتمان بە دەوری هەولێردا کرد"** (شریف، ١٩٨٨، ٦٢). لەگەڵ ئەمەدا، عەونی یوسف یەکێك بووە لەو گەنجانەی کە گرنگی

بەجلوبەرگی کوردی (ڕانک و چۆغە و جەمەدانی) داوە و بەردەوام لە بۆنە نیشتیمانی و نەتەوەیی و تەنانەت لە کاتەکانی دیکەشدا پۆشیویەتی، هەروەها گرنگی بە هەڵگرتن و پاراستنی کەلوپەلی وەك خەنجەر و تەسبیح و سەعات و کەلوپەلی کوردەواری داوە و لە نێو ماڵەکەی خۆیدا پاراستوویەتی. هەروەها یەکێکی دیکە لە ئارەزووەکانی، ڕاوکردنی باڵندە و ئاژەڵی کێوی و مامز بووە، لە ناوچەکانی دەوروبەری شاری هەولێر ڕاوی کردووە. هەروەها ئارەزووی لە بەخێوکردنی وڵاخی ڕەسەن بووە (دیدار لەگەڵ بەیان عەونی یوسف ۲۰۱۷/۱/۲۷؛ دیدار لەگەڵ مومتاز حەیدەری ۲۰۲۰/۸/۲۳).

عەونی یوسف کەسێکی قسەخۆش بووە و حەزی بەگاڵتە و گەپ هەبوو، لەگەڵ هاوڕێکانیدا، بەردەوام بە دەستەواژەی گاڵتەئامێزانە قسەی کردووە، لەو دەستەواژانەش وەک: جەناب مەقاییس نەماوە، کورد دەفتەری بۆ خۆی پەیدا کردووە، کورد دەفتەری نییە. سەرەڕای گاڵتە و گەپەکانی لەگەڵ خەڵک، کەسێک بووە، گاڵتەی خەڵکیشی قبووڵ کردووە، جەلال تاڵەبانی لەو بارەیەوە دەڵێت: "**لە هاوینی ساڵی ۱۹۵۱ کاتێک بۆ یەکەم جار من گیرام و نەفی مووسڵ کراین، مامۆستایانی خوالێخۆشبوو کاکی کاکان- عومەر مستەفا دەبابە (۱۹۲٤/کۆیە-۱۹۹۲/سلێمانی)، عەونی یوسف ، عومەر حەبیب (۱۹۲۳/کۆیە-۱۹۷٦/هەولێر)، مامۆستا عەلی عەبدوڵلا (۱۹۲۲/کۆیە-۲۰۱۷/هەولێر) و چەندین تێکۆشەری دیکەی پارتیش نەفی کراو بوون. لەو نەفییەدا، لە مووسڵ بە ناخۆشی بردمانە سەر کاک عەونی وەک زۆر لەو هەڤاڵانە هەر گاڵتەی بە حکوومەت و نەفییەکەی دەهات، کاکە دەبابە شاگوڵی مەجلیسەکان و خەمخۆری هەمووومان بوو، هەمیشەش لەگەڵ کاک عەونی لەسەر عومر و ساڵی لەدایکبوون گاڵتەیان دەکرد، کاک عەونی زۆر بێباکانە بە گیانێکی سپۆرتەوە تەعلیقاتی کاکمانی وەردەگرت، لەوێدا بۆم دەرکەوت کە کاک عەونی زۆر**

هێمن و کۆیی گوتەنی (باغەڵ قووڵ) و قسە قبوڵکەرە لە هەڤاڵان" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤).

لەگەڵ ئەمانەدا عەونی یوسف، نموونەی ڕۆشنبیر و خوێنەری کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامەکانی سەردەمی خۆی بووە، جگە لە زمانی کوردی و تورکمانی، زمانی عەرەبی و ئینگلیزیشی زانیوە، تەنانەت لە ساڵانی چلەکاندا، چەند بەرهەمێکی لە گۆڤاری گەلاوێژدا بڵاو کردووەتەوە، کە لە ئینگلیزییەوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، بەرهەمەکانیش ئەمانە بوون: لە دەرەبەگێتییەوە بۆ سەرمایەداری، بەرەو بازرگانی، بەرەو شارەوە. ناوەرۆکی ئەم بەرهەمانە، لە گۆڤاری گەلاوێژدا(٨)، ئەوەمان بۆ دەردەخا کە عەونی یوسف تەنها سیاسییەکی ئاسایی نەبووە، بەڵکو خوێندنەوەی بۆ مێژوو، ئابووری، تیۆری سیاسیش هەبووە. هەروەها سەلیقەی نووسین و وەرگێڕانیشی هەبووە، زمانی ئینگلیزیشی تا ئەو ڕادەیە زانیوە، کە ئەم بەرهەمانەی بۆ زمانی کوردی پێ وەربگێڕدرێ (گەلاوێژ، ژ: ٨، تەمموزی ١٩٤٤، ٤٣-٥٠، ژ:١٠، تشرینی یەکەمی ١٩٤٤، ٩-١٥، ژ: ٢، شوباتی ١٩٥٤، ٤٤-٥٠). تەنانەت عەونی یوسف وەک کەسێکی خەمخۆری بزاڤی ڕۆشنبیریی کوردی، باربووی گۆڤاری گەلاوێژی کردووە، هەروەها بە ئۆتۆمبێلەکەی خۆی لە دێهاتەکانی دەوروبەری هەولێر گەڕاوە، پارەی بۆ گۆڤارەکە کۆ کردووەتەوە (گەلاوێژ، ژ:١١، تشرینی دووەمی ١٩٤٦).

٢. ٣. پیشە و پلە و پۆستە فەرمییەکانی عەونی یوسف :

عەونی یوسف لە ژیانیدا جگە لە پیشەی سەرەکی خۆی، کە کاری پارێزەری بووە، گەلێ پۆست و پایەی گرنگیشی بینیوە، کە زۆربەیان پەیوەندییان بە پێگەی یاسایی خۆی هەبووە، لە خوارەوە، تیشك دەخەینە سەر بەشێکی کارەکانی:

٢. ٣. ١. کاری پارێزەری:

وەك ئاماژەمان پێکرد ، کە عەونی یوسف دەرچووی کۆلێژی ماف بوو لە شاری بەغدا ، لە ساڵی خوێندنی (١٩٣٩-١٩٤٠) تەواوی کردووە و گەڕاوەتەوە کوردستان و دەستی کردووە بە کاری پارێزەری، دیارە پیشەی پارێزەری بۆ عەونی یوسف گرنگیی خۆی هەبووە و زۆر بایەخی پێداوە، لە گەلێك وێستگە جیاوازەکانی ژیانیدا، کاری پارێزەری بووەتە پیشەی سەرەکی ئەو، سەرەتا کاری پارێزەرییەکەی لە شاری سلێمانی بووە، وەك خۆی ئاماژەی پێدەکات هەر لەو ساتەدا بۆتە ئەندامی سەندیکای پارێزەران، ئەوکاتە تەنها سێ پارێزەر لە شارەکەدا هەبوون. دوای چوار مانگ بە هۆی کاری سیاسی بە فەرمانی موتەسەڕیفی سلێمانی گواستراوەتەوە بۆ شاری هەولێر (بێخاڵ، ١٩٩٧، ٢٥٩).

ساڵی ١٩٤١ جارێکی دیکە عەونی یوسف بەتۆمەتی کاری سیاسی دەستگیر دەکرێت دەگوێزرێتەوە بۆ شاری بەغدا، دوای ئازادکردنیشی، ڕەوانەی شاری زاخۆ دەکرێت و دەبێتە دادوەری شارەکە، بەڵام ئەمە زۆر ناخایەنێت و جارێکی دیکە بە تۆمەتی سیاسییەوە دەستگیر دەکرێتەوە، ساڵی ١٩٤٦ ئازاد دەکرێت و دەگەڕێتەوە شاری هەولێر و دەست دەکاتەوە بەکاری پارێزەری. ئەوەی گرنگە بگوترێت، کە عەونی یوسف لەو کاتەوە، وەك پارێزەرێك لە ڕێگەی دادگاوە، سکاڵا لە دژی وەزیری دادوەری عێراق تۆمار دەکات، بەوەی کە لە کاتی دەستگیرکردنی، مووچەکەیان بڕیوە، داوای گەڕاندنەوەی مافەکانی خۆی دەکات، **ئەوە** یەکەم داوای یاسایی لەو جۆرەیە لە مێژووی دادوەریی عێراق، لەو بارەیەوە دەڵێت: **"کاتێک لە گرتووخانەی (عمارە) بەند کرابووم، داواکارییێکم لە ڕێگەی سەرپەرشتیاری گرتووخانەکە، پێشکەش بە (ئەحمەد موختار بابان)ی وەزیری دادی ئەوسا کرد، دەربارەی ئەوەی کە هێشتا لە ڕێگا بووم، بۆ پەیوەندیکردن بە کارە فەرمییە تازەکەم (کە**

دادوەری دادگای بەرایی بەسرا) بوو، دەستگیرکرام. پاش ١٥ ڕۆژ وەڵامی وەزارەتی داد بە فەرمانی لەکاردەرکردنم بۆ گەڕایەوە، لەکاتی دەستگیرکردنم داوایەکم لەسەر وەزیری داد بەرزکردەوە، پاشان بە شانازییەوە چوومە بەردەم دادگا لە بەغداد، پاش سێ دانیشتن، دادگا بڕیاری دا بە پێدانەوەی سەرجەمی مووچەکانم کە لە ڕۆژی لەکاردەرکردنمەوە لێم بڕابوو، ئەمەش بە پشتبەستن بە بڕگەی (ج) لە مادەی (١٢)ی یاسای خزمەتی مەدەنی بوو، کە لە دەقەکەیدا هاتووە (فەرمانبەری لەکاردەرکراو، هەموو ئەو مووچەیەی پێدەدرێتەوە، کە لە یەکەم ڕۆژی لەکاردەرکردنییەوە لێی بڕاوە)، پاش ئازادکردنم مووچەکانی خۆم وەرگرتەوە، وە ماوەی دەستگیرکردنەکەشم بە خزمەت بۆ هەژمار کرا". ئەمەش بەڵگەیە لەسەر لێهاتوویی و شارەزایی لە کاری یاسایی و پارێزەریدا، تەنانەت وەک خۆی دەڵێ یەکێک لە پارێزەرەکانی هاوڕێی لە بەندیخانە پێی گوتووە، زەحمەتە ئەو کارە سەر بگرێت، بەڵام کاتێک کارەکە سەرکەوتوو بووە، زۆر بە گەرمییەوە پیرۆزبایی لێکردووە (شریف، ١٩٨٨، ٦٩).

هەروەها لە ساڵی ١٩٤٧ یشدا، سکاڵایەك لە دژی موتەسەڕیفی هەولێر، کە ناوی عومەر نەزمی بووە تۆمار دەکات، سەبارەت بە پاشگەزبوونەوەی لە ڕێپێدانی ئاهەنگگێڕانی نەورۆز لە شاری هەولێر، ئیتر عەونی یوسف بەردەوام بووە لە کاری پارێزەرایەتی و ساڵی ١٩٥٣ دوای ئەوەی لە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان دێتە دەرەوە، بە تایبەتی خۆی بۆ کارەکەی تەرخان دەکات و تەنانەت کارەکەی خۆی بۆ گەلێك هەڵوێستی نەتەوایەتی بەکاردەهێنێت، وەك ئەوەی ئاماژەمان پێدا، دەبێتە پارێزەری خۆڕایی ئەو جووتیارانەی کە لە ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر دەستگیر کرابوون (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٦٠).

دوای ڕووداوەکانی (شۆڕشی ١٤ی تەمموز) عەونی یوسف کۆمەڵێک پۆست و پایە لە دەوڵەتدا وەردەگرێت، بەڵام هەر کاتێك لە پۆستەکەی دوورخرابێتەوە، هانای بۆ کاری پارێزەری وەك پیشە سەرەکییەکەی خۆی بردووەتەوە، لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکاندا، جارێکی دیکە بە کاری پارێزەری خەریك دەبێتەوە، تاکو مردنی ساڵی ۱۹۸۸ بەردەوام دەبێت. وەك خۆی دەڵێ: "**یەکێکە لە پارێزەرە کۆنەکانی هەموو عێراق**" (شریف، ۱۹۸۸، ۷۷).

۲. ۳. ۲. کاری دادوەری و سەرۆکی دادگا:

عەونی یوسف، لە ژیانیدا چەند جارێک و لە چەند شوێنێکی جیاواز بۆتە دادوەر، ساڵی ۱۹٤۲ بۆتە دادوەر لە زاخۆ، بۆ ماوەی پێنج مانگ لەم کارەیدا ماوەتەوە، پاشان فەرمانی گواستنەوەی کاری دادوەری، لە شوباتی ساڵی ۱۹٤۳ بۆ بەسرە بۆ دەردەچێت، دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی چواردەی تەممووزی ساڵی ۱۹۵۸، بە فەرمانێک دەکرێتە سەرۆکی (دادگای تێهەڵچوونەوەی کەرکووک - محكمة استئناف كركوك)، ئیتر خۆی چیرۆکی چۆنیەتی بوونی بە سەرۆکی ئەو دادگایە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "**لە ڕۆژانی یەکەمی شۆڕشی چواردەی تەمموز، بە مەبەستی پیرۆزبایی لە وەزیرە تازەکان چوومە شاری بەغدا، کە هەندێکیانم پێشتر دەناسی، کاتێک چوومە لای (مستەفا علی) کە وەزیری داد بوو ، پێشنیاری بوون بە سەرۆکی دادگای تێهەڵچوونەوەی کەرکووکی بۆ کردم، منیش قبووڵم کرد و لە ئەیلوولی ساڵی ۱۹۵۸ دەستبەکار بووم**". لەو ماوەیەدا چاوی بە سەرۆك وەزیران عەبدولکەریم قاسم کەوتووە، دەنگوباسی شاری کەرکووکی لێ پرسیوە و داواشی لێ کردووە ببێتە ئەندام لە (لێژنەی پاککردنەوەی دەسەڵاتی دادوەری- لجنة تطهير الجهاز القضائي)، ئەویش بووەتە ئەندامی ئەو لێژنەیە، کاریان بەدواداچوونی

دادگاکانی عێراق بووە، لە ڕووی یاساییەوە کاریان کردووە بۆ چاککردنیان (شریف، ١٩٨٨، ٧٦). هەر لەو ماوەیەدا کە سەرۆکی دادگاکە بووە، سەرۆکایەتی شاندێکی حکوومەتی کردووە، بۆ دانوستان لەگەڵ شێخ ڕەشید لۆلانی[٩] سەرۆکی جووڵانەوە چەکدارییەکەی ناوچەی برادۆست دژ بە حکوومەت. هەرچەند دانوستانەکە سەرکەوتوو نەبووە، بەڵام چەند جارێکی دیکە سەرۆکایەتی شاندی حکوومەتی بە مەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکە کردووە. تاکو تەمموزی ساڵی ١٩٥٩ لەم پۆستەیدا ماوەتەوە (خۆشناو، ٢٠١٢، ١٥٦-١٥٧).

یەکێکی دیکە لە وێستگەکانی کارکردنی عەونی یوسف، ئەو ساتە بووە کە بووەتە دادوەری شۆڕشی ئەیلوول، ئەمەش دوای ئەوە دێت کە لە دوای بەرپابوونی کودەتاکەی (٨ ی شوباتی ١٩٦٣) دا، خۆی دەگەیەنێتە ڕیزەکانی پێشمەرگەی کوردستان و بە فەرمانی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان دەکرێت بە دادوەری شۆڕشی ئەیلوول، کەریم شارەزا لە وتارێکیدا دەربارەی عەونی یوسف ئاماژە بەوە دەدات کە تا ساڵی ١٩٦٤ لە ناو شۆڕشدا دەمێنێتەوە و دوای ئەوە دەگەڕێتەوە بەغداد (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ٢٠٠٩، ل٤٥٤٤). سەرچاوەیەکی دیکە لەسەر ئەم باسە نووسیویەتی: "**بارەگای دادوەری کەوتبووە ناو سەربازگەی نووسینگەی تەنفیزی، لە سێ دادوەر پێکهاتبوون، تاکو ساڵی ١٩٦٦، عەونی یوسف سەرۆکی بووە، بەڵام کارەکان بەشێوەیەکی کاتی لەلایەن پارێزەر عیرفان تاڵەبانییەوە بەڕێوە دەبرا، موحسین دزەییش ئەندامی نووسینگەی تەنفیزی و بەرپرسی دادوەریی مەدەنی بووە**" (وانلي، ٢٠١٢، ٣٤٠).

٢. ٣. ٣. وەزیری ئەشغال و نیشتەجێکردن:

عەونی یوسف دوای ئەوەی بۆ ماوەی ساڵێک سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی کەرکووکی کرد، لە مانگی تەمموزی ساڵی ١٩٥٩ فەرمانی بوون بە وەزیری، لە دووەم کابینەی حکوومەتەکەی عەبدولکەریم قاسم، وەک کەسێکی سەربەخۆ، بۆ دەرچوو. بەم شێوە باسی چۆنیەتی دەرچوونی فەرمانەکە، دەکات: "**دەنگوباسی بوونە وەزیری خۆم لە شەقامێکی بەغدا بیست، ئێوارەی ١٣ لەسەر ١٤ ی تەمموزی ١٩٥٩ چەند خزمێکی خۆمم، بۆ ئێوارە خوانێک، بانگهێشتی خواردنگەیەکی کۆرنیشی ئەبو نەواس کردبوو، لەوکاتەدا لە ڕادیۆ گوێبیست بووم کەوا بۆ وەزیری ئەشغال و نیشتەجێکردن هەڵبژێردراوم، زۆرم لا سەیر بوو چونکە بەبێ ئاگاداری خۆم بوو، کابرایەکیش گوێی لە ڕادیۆ گرتبوو، لە دەوروبەری خۆی ڕوانی و گوتی دەبێ ئەم عەونی ناوە کێ بێت؟، لەمەشیان سەیرتر یەکێک لەو خزمانەی بانگهێشتم کردبوو، ڕووی تێکردم و گوتی: غەددار دەتزانی دەبیە وەزیر، بۆیە ئێمەت بانگهێشتی ئەو خوانە کردووە. دوای ئەوە گەڕامەوە ماڵی خوشکم لە ڕاغبە خاتوون، خالید نەقشبەندی[٢٧] تەلەفۆنی کرد، گوتی لە کۆبوونەوەی وەزیران دواکەوتیت، ئیتر بە نیوەشەو خۆم گەیاندە لای هاوڕێ وەزیرەکانم**" (شریف، ١٩٨٨، ٧٧).

عەونی یوسف لەسەر پشکی هیچ لایەنێک نەبووەتە وەزیری ئەشغال، بەڵکو ئەو هەڵبژێردراوی تایبەتی عەبدولکەریم قاسم بووە، بۆ ئەو پۆستە، وەک لە پێشیشدا ئاماژەمان پێیدا، هەر لەسەر پێشنیاری ئەو ببووە ئەندامی (لیژنەی پاککردنەوەی دەسەڵاتی دادوەری). نووسەر و ڕۆژنامەنووس جەرجیس فەتحوڵڵا (١٩٢٢/موسڵ-٢٠٠٦/هەولێر) ئاماژە بەوە دەدات، کە عەونی لەسەر پشکی پارتی هەژمار دەکرێت و ڕای مستەفا بارزانیش لەسەر ئەوە بووە (اوریل دان، ٢٠١٢، ٣٩٨)، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە ئەوکارە بە فەرمی

ئەنجام درابێت، ئەوەتە محەمەد دەربەندفەقەرەیی لە بیرەوەرییەکانیدا، ئاماژە بەوە دەدات، کە ئەو کاتەی عەونی یوسف وەزیر بووە، ئەو بە نوێنەرایەتی بارزانی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی هەندێک لە بارزانییە بەندکراوەکان چۆتە لای، بەڵام ئەو واتە (عەونی یوسف)، بیانووی هێناوەتەوە و کارەکەی جێبەجێ نەکردووە (دربند فقريي، ٢٠٠٧، ١٩٨)، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە بە فەرمی لەسەر ڕاسپاردەی بارزانی نەبۆتە وەزیر. ئۆرێل دان لە کتێبەکەی بەناوی (العراق في عهد قاسم) دەڵێت: "**عەونی یوسف ئەوکاتە چەپ بووە، هەر ئەمەش بۆتە هۆکاری ئەوەی کە وەک کەسێک، کە لە شیوعییەکان نزیک بێت، بە وەزیر داندراوە، چونکە ئەوکاتە عەبدولکەریم قاسم زیاتر لە شیوعییەکان نزیک بوو**" (اوریل دان، ٢٠١٢، ٢٨٩-٢٩٠). هەروەها لە هەڵوێستەکانیدا دەردەکەوێت کە دڵسۆز بووە، بۆ عەبدولکەریم قاسم، دوای هەوڵی تیرۆرکردنی قاسم و ڕزگاربوونی لە هەوڵەکە، برووسکەیەکی دڵخۆشی بەو بۆنەیەوە لە ڕۆژنامەی خەبات(١٠) بڵاو کردووەتەوە (خەبات-النضال، ع:١١٣، كانون الاول ١٩٥٩). هەروەها توێژەرێک لەو بارەیەوە ئاماژە بەوە دەدات کە: " **لەگەڵ بەدەرکەوتن و ئاشکرابوونی بارگرژی نێوان پەیوەندییەکانی کورد و حکوومەت، (عەونی یوسف)ی وەزیری کار و نیشتەجێبوون، بە شێوەیەکی تەواو بڕیاری هاوسۆزی و پابەندی خۆی بۆ لاگیری قاسم دووپات کردۆتەوە، خۆی لە سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان کشاندۆتەوە**" (خۆشناو،٢٠١٢، ل٢٣٤). عەونی یوسف تاکو تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٠ لەم پۆستەیدا ماوەتەوە، پاشان لادراوە (اوریل دان، ٢٠١٢).

٤. ژیانی سیاسیی عەونی یوسف

٤. ١. سەرەتای ئاشنابوونی بەکاری سیاسی:

دەستپێکی وێستگەی ژیانی سیاسی عەونی یوسف بۆ ساڵی ١٩٤١ دەگەڕێتەوە، کاتێك پەیوەندی بە (حزبی هیوا) کرد و وەکو ئەندامێکی چالاک لەناو حزبەکەدا بەدیارکەوت و ڕۆڵی بەرچاوی لە ڕووداو و پێشهاتە سیاسییەکانی ئەو سەردەمەدا گێڕاوە، بەتایبەت کە ناوبراو، بەشداری کاریگەری لە بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتیدا هەبووە، بە شێوازی میللییانە گوزارشتی لە گیانی نەتەوایەتی کردووە (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤).

لە جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١ دا[١١]، عەونی یوسف سەرۆکایەتی دەستەیەك گەنجی کردووە و لە خۆپیشاندانێکی گەورەدا، دروشمیان دژ بە بەریتانیا بەرز کردووەتەوە، لەو کاتەدا قوتابییان و مامۆستایان و کاسبکار و پیاوانی ئایینی و چین و توێژەکانی دیکە پاڵپشتی بزووتنەوەکەیان کردووە، جێگەی ئاماژەپێدانە، ئەوکات عەونی یوسف، خۆی سەرپەرشتی خۆپیشاندانەکەی کردووە (مستەفا، ٢٠٠٨، ٨). کە دواتر خۆپیشاندانەکە، توندوتیژی لێکەوتووەتەوە. پاش هەرەسی ڕاپەڕینەکە و هاتنەوەی ئینگلیز، ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی هەولێر دەستگیرکران (مەزهەر،٢٠٠١، ١٤٨؛ رسول، ٢٠٠٥، ١٧٨). یەکێک لەوانە عەونی یوسف بوو، کە بە جموجۆڵی سیاسی تاوانبار کرا و بە فەرمانی مستەفا یەعقووبی موتەسەریفی ئەوسای هەولێر دەستبەسەر کرا (شریف، ١٩٨٨، ٦٤-٦٥)، لەو کاتەدا، ژمارەیەکی زۆر قوتابی، بەسەرپەرشتی هەریەك لە زەید ئەحمەد عوسمان (١٩٢٤/هەولێر-١٩٧٨/هەولێر)، نافع یونس (١٩٢٦/هەولێر-١٩٦٣/بەغداد) و ڕەشید عەبدولقادر، بەرامبەر موتەسەریفییەی هەولێر گردبوونەوە، داوایان کرد عەونی یوسف ئازاد بکەن، دواتریش بەرەو لای (مێجەر ستینگ) ئەفسەری

پەیوەندییەکانی ئینگلیز ڕۆیشتن، بەو ئومێدەی عەونی یوسف ئازاد بکات، بەڵام موتەسەریف، نەك هەر ئازادی نەکرد، بەڵکو قوتابییەکانیشی دەستگیرکرد، کە بەوکارە هەڵسابوون (گوڵچنێك، ٢٠١٩، ٨٩-٩٠). دواتر عەونی یوسف بەرەو شاری بەغداد ڕەوانەکرا. لەوکاتەدا، هەندێك لە کەسایەتییە کوردەکان لە ڕێگەی سەعید قەزاز (کە ئەو کات بریکاری وەزارەتی ناوخۆ بوو)، هەوڵی ئازادکردنیان دا، لە ئەنجامی ئەو هەوڵانە، عەونی یوسف لە بەندیخانەی (سەرا)وە گواسترایەوە بۆ بەندیخانەی (خوێندنگای پۆلیس)، بەمەش ڕێگا بۆ قوتابییانی کورد ئاسان کرا، تا ڕۆژانە سەردانی بکەن، مەسعوود محەمەد (١٩١٩/کۆیە-٢٠٠٢/هەولێر)، یەکێك بووە لەو قوتابییانەی کە ڕۆژانە سەردانی کردووە (شریف، ١٩٨٨، ٦٥).

لەو کاتەی لە بەندیخانەدا بوو، وەزیری داد، داود حەیدەری (١٨٨٦/هەولێر-١٩٦٥/ئەستەنبۆڵ) سەردانی کردووە و هەواڵی ئازادکردنی پێداوە، پاش چەند ڕۆژێك، فەرمانی ئازادکردنی لە ڕۆژنامەی (البلاد)[١٢]دا بڵاوکراوەتەوە (شریف، ١٩٨٨، ٦٥). دوای ئازادکردنی، صالح جەبری وەزیری ناوخۆ[١٣] بەدوای دەنێرێت و داوای لێدەکات لەمە بەدوا، لە کاری سیاسی دووربکەوێتەوە. هەر دوای ئازادکردنی، بە بڕیارێکی وەزارەتی داد وەك دادوەری ناوچەی زاخۆ دیاری کراوە (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٥٩). دوای پێنج مانگ مانەوەی لە زاخۆ و لە کۆتایی مانگی ئایاری ساڵی ١٩٤٢، پەیوەندی لەگەڵ شاکر الهرمزي قائمقامی ئەوسای زاخۆ تێکدەچێت، چونکە لەگەڵ جەعفەر محەمەد کەریم (١٩١٠/دیالە-٢٠٠٠/تاران)، بیروباوەڕی کوردایەتی و پەیڕەو و پرۆگرامی حزبی هیوایان لەناو خوێندەوارانی زاخۆدا بڵاو دەکردەوە (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤). ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی بۆ دادوەرێتی شاری موسڵ بگوازرێتەوە، هەر دوای شەش مانگی دیکە، بڕیاری گواستنەوەی بۆ

شاری بەسرا بۆ دەرچوو (بێخاڵی، ١٩٩٧، ٢٥٩). لەڕێگای چوونی بۆ بەسرا، بە شاری هەولێردا تێدەپەڕێت، کاتێك موتەسەریفی ئەوسای هەولێر، بە هاتنەکەی دەزانێت، جارێکی دیکە فەرمانی دەستگیرکردنی بۆ دەردەکات، بە تۆمەتی دژایەتی بەریتانیا و دۆستایەتی ئەڵمانیا، دەستبەسەر دەکرێت. جەلال تاڵەبانی لەم بارەیەوە دەڵێت:" **بێگومان ئەو تۆمەتەش هەر ئەوەندە ڕاست بوو، کە عەونی یوسف دوژمنی ئیمپریالیزمی بەریتانیا و تێکۆشەری دیموکرات و ئازادیخوازی دوژمن بە داگیرکردن بوو، ئەگینا دوژمنی سەرسەختی فاشیزم و مرۆڤێکی پێشکەوتنخواز بوو، تەنانەت لەناو زیندانیشدا بەشێوەیەکی خۆڕاگری و ورە بەرزییەوە بەپێی توانا کوردایەتی خۆی کردووە**" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤). ئەم کردارەی موتەسەریفی هەولێر، قوتابییانی دواناوەندی هەولێری هاندا، لە (بەردەرکی سەرای هەولێر) خۆپیشاندانێك بکەن و داوای ئازادکردنی بکەن، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی موتەسەریف ناچار بێت بە بەندکراوی ڕەوانەی موسڵی بکات، تا بۆ بەندیخانەی (عمارە)ی ببەن، دوای ئەوەی گەیاندیانە بەندیخانەی ناوبراو، لەوێدا لەگەڵ بەشداربووانی جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١ یەکیان گرتەوە، کە دیارترینیان: محمد صدیق شنشل (١٩١٠/موسڵ-١٩٩٠)، فائق السامرائي (١٩٠٨/عمارە-١٩٧٩/بەغداد)، خلیل کنە (١٩١٠/فەلووجە-١٩٩٥/بەغداد) بوون. هەر لەو بەندیخانەیەدا، پەیوەندی لەگەڵ خەباتکارانی شۆڕشی ١٩٢٠ پتەو دەکات، ئەوانیش وەک: علوان الیاسري (١٨٦٩/مشخاب-١٩٥١/نەجەف)، عبدالواحد حاجی سکر (١٨٨٠/نەجەف-١٩٥٦/بەغداد)، کاطع العوادي (١٨٧٣/دیوانیە-١٩٤٥/نوعمانییە) (شریف،١٩٨٨، ٦٦- ٦٧)، بۆ ماوەی (٣) ساڵ لەو بەندیخانەیەدا دەمێنێتەوە (شارەزا، ٢٠٠٩، ٢٥٩). بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت وەکو ئەندامێکی چالاکی حزبی هیوا، گرنگیدان بە کاری سیاسی و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی کوردایەتی لە نێو چین و توێژەکانی

کۆمەڵگە، هەمیشە بۆتە ئاستەنگێك لەبەردەم ژیانی فەرمانبەریدا. بەتایبەت لەو کاتەدا، بەدەگمەن هەڵدەکەوت، خەڵك خەبات لە پێناوی ڕزگاری کوردستاندا بکات (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤).

عەونی یوسف یەکێك بوو لە ئەندامە چالاکەکانی حزبی ڕزگاری کورد لە شاری هەولێر، لەگەڵ بەرپرسانی دیکەی حزبەکەدا، لە ڕێگەی یاداشت و بەیاننامە و بڵاوکراوەکانیانەوە، ڕۆڵێکی گەورەی لە دژایەتیکردنی ئەو بیرو بۆچوونانەدا گێڕاوە، کە لەلایەن حکوومەتەکانی سەردەمی پاشایەتی لە عێراقدا، لەبەرامبەر کورد دەربڕاوە، وەکو بەرپەرچدانەوەی وتەکانی سەرۆك وەزیرانی عێراق تۆفیق سویدی (شوباتی ١٩٤٦-حوزەیرانی ١٩٤٦)، کە لە قاهیرە دەربارەی ژمارەی کورد لە عێڕاق و شێواندنی بزووتنەوەی بارزان لەساڵی (١٩٤٥) دا ڕوونکردنەوەی دابوو. بەم بۆنەیەوە، بەیاننامەیەکیان لە ڕێکەوتی (٤ی نیسانی ١٩٤٦)دا بڵاوکردەوە، کە تێیدا هاتووە: "**قسەکانی سەرۆك وەزیران هەمووی هەڵە و هەڵبەستراون.. لە ئاستی ژمارەی کورد لە عێڕاقدا، مەبەستی شاردنەوەی قەوارەی ئەم گەلەیە.. جووتیارەکانمان وەك کۆیلەکانی سەدەکانی ناوەڕاست، نەزانی و نەخوێندەواری تەشەنەی تیایاندا کردووە و نەخۆشی گەیشتۆتە مۆڵی ئێسکەکانیان، بێ بەش کراوین لە خوێندن بە زمانی زگماکی نەتەوەییمان، تا دەگا بەبێ بەشبوونمان لە ڕۆژنامەیەکی سیاسی ئاشکرا.. ئەمانە هەموو شایەدی و بەڵگەی ئەو مافانەن کە دراوە پێمان. ئەمە جگە لەوەی هەر کوردێکی دڵسۆز و ئازاد داوای چاککردنی بارودۆخی گەلەکەی بکا ئەوا سزای دەربەدەری و توندکردنە لە قوژبنی تاریکی بەندیخانەکاندا... کورد هەیە و کێشەیەکی هەیە بە هۆی بوونی وەکو گەلێك**" (شریف، ٢٠٠٧، ١٩٩-٢٠٣).

لەسەر ئاستی دەرەوەشدا، لەگەڵ هاوڕێکانی لە حزبی ڕزگارییدا، ڕۆڵێکی بەرچاوی گێڕا، بۆ گەیاندنی دەنگی ڕەوای کورد و ناساندنی

کێشەکەی بە جیهان، لەم چوارچێوەیەشدا، لە ڕێکەوتی (١ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٥) دا، لە ڕێگەی باڵیۆزی بەریتانیا لە شاری بەغدا، یاداشتێکیان ڕەوانەی کۆنگرەی وەزیرانی دەرەوەی وڵاتانی (بەریتانیا و ئەمەریکا و یەکێتی سۆڤیەت) لە شاری مۆسکۆ کرد، کە تیایدا لە خراپی ڕەوشی کوردانی عێراق، ئاگاداریان کردنەوە. بەتایبەت لە پێشێلکردنی مافە دەستووری و دیموکراتییەکانیان، بەهۆی بوونی حکوومەتێکی کۆنەپەرست و پاڵپشتیکراو لە لایەن داگیرکەرانەوە. حزبی ڕزگاری کورد، گۆڕانێکی بنەڕەتی لە ڕەوتی خەباتدا هێنا کایەوە، بە شکانی هەموو ئەو بەندە فکرییانەی کە بەربەست بوون لە پێناو یەکگرتن و خەباتی نەتەوەیی، هەرچەندە قوربانیدان تاکە ڕێگەی ڕزگاری گەلانی چەوساوە و زوڵم لێکراوە، بەڵام حزبی ڕزگاری کورد، لە ڕێگەی سیاسی و دبلۆماسییەوە هەوڵی بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کوردی دەدا، هەروەها خەباتی هەردوو گەلی کورد و عەرەبی بە خەباتێکی ڕەوا و هاوشێوە دادەنا لە دژی داگیرکەران (قادر،٢٠٠٥،١١٠-١١٥).

٤. ٢. ڕۆڵی لە نێو پارتی دیموکراتی کورد- عێراق:

وێستگەیەکی دیکەی ژیانی حزبایەتی عەونی یوسف دەگەڕێتەوە بۆ خەباتی لەناو (پارتی دیموکراتی کورد) دا، ئەویش دوای ئەوەی لە کۆنگرەی دامەزراندنی حزبدا، لە ڕێکەوتی (١٦ی ئابی ١٩٤٦) دا (کە بە شێوەیەکی نهێنی لە شاری بەغداد بەسترا)، بەشداری کرد (عمر، ٢٠٠٤، ١١٣). کۆنگرە کارەکانی بەسەرکەوتوویی بەڕێوەبرد و ڕەزامەندی و بڕیار لەسەر پرۆگرامەکانی ناوخۆی حزب درا و، بوو بە (پارتی دیموکراتی کورد-عێراق)، دوای ئەوەش لێژنەی مەرکەزی و مەکتەبی سیاسی هەڵبژێردران، بڕیاردرا (ڕۆژنامەی ڕزگاری)[١٤] بکرێتە ئۆرگان و زمانحاڵی پارتەکە، عەونی یوسف جگە لەوەی بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردرا (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤)، بە سەرپەرشتیاری

ڕێکخستنی نێو شاری هەولێر و دەوروبەری دانرا (قادر، ٢٠٠٥، ١٢٥). واتە هەر لە سەرەتای دامەزراندنی پارتییەوە، وەک سەرکردەیەکی ئەو پارتە هەڵبژێردراوە و هەمیشە خەریکی هۆشیارکردنەوەی خەڵك بوو، چۆتە ناو جەماوەرەوە، کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا نیشانەیەکی گرنگیدانی بوو بە هێزی سەرەکی خەبات (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤).

یەکێك لە سیما و خەسڵەتەکانی ئەوکاتە قۆستنەوەی بۆنە نەتەوەیی و ڕووداوە نیشتمانییەکان بوو، ئاهەنگی جەژنی نەورۆزیش وەکو جەژنێکی نەتەوەیی، بە شێوازی نهێنی و هەندێک جاریش ئاشکرا لەشاری هەولێر زیندوو ڕاگیراوە، هەروەك نەورۆزی ساڵی ١٩٤٧ بە هەوڵ و کۆششی عەونی یوسف مۆڵەتی بۆ وەرگیرا (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ٢٠٠٩، ٢٣٩٣). سەبارەت بە شێوازی مۆڵەت وەرگرتنەکە، عەونی یوسف دەڵێت:" **لە ئاداری ساڵی ١٩٤٧ سکاڵایەکم پێشکەش بە موتەسەریفی هەولێر جەمال عمر نەزمی (١٩٤٧/١/١٦-١٩٤٨/١/١٥) کرد، بۆ ئەوەی ڕێگا بدات ئاهەنگی جەژنی نەورۆز بە ئاشکرا بگێڕین، ئەویش لای خۆیەوە ڕایگەیاند کە ئەوە لە دەست (عومەر نەزمی) باوکییەتی کە ئەوکات وەزیری ناوخۆ بوو، بۆ ئەم مەبەستە چوومە بەغداد و دوای گفتوگۆیەکی دوور و درێژ، ئەویش وای نیشاندا کە ئەو ڕێپێدانە لە دەسەڵاتی سەرۆك وەزیرانە، کە ئەویش نووری سەعید بوو، پاش ئەوەی ڕەزامەندی سەرۆك وەزیرانم وەرگرت بۆ چاوپێکەوتنەکە لەڕێگەی وەزیری ناوخۆوە، دوای چاوپێکەوتنێکی (٢٠) دەقیقەیی سەرۆك وەزیران ڕەزامەندی دا کە بەشێوەیەکی ئاشکرا ئاهەنگی نەورۆز بگێڕین** " (عەبدوڵلا، ٢٠٠٩، ٢٣٩٣-٢٣٩٤). لەگەڵ ئەوەی هەندێ لە پیاوانی ئایینی هەولێر دژی ئاگرکردنەوە بوون و کۆمەڵێك هەوادارانی کۆمەڵەی برایانی موسڵمان (اخوان المسلمین)[١٥] یش پشتگیرییان کردن بەتایبەت ساڵح کۆزەپانکەیی دژایەتی

نەورۆزیان کرد (بێخاڵی،۱۹۹۷، ۲٤۳). بەڵام ئەم ئاهەنگە لە گۆڕەپانی یاریگەی قوتابخانەکانی شاری هەولێر ئەنجامدرا، لێرەشدا توێژەرێك یادکردنەوەی نەورۆزی ۱۹٤۷ بە وەرچەرخانێکی مێژوویی گرنگ دادەنێت، ئەویش لەسۆنگەی ئەوەی کە نەورۆزی ساڵی ۱۹٤۷ گۆڕانکاریی بەرچاوی بەخۆوە بینی، لەبەر ئەوەی هەولێر یەکەم شار بوو، بە هەوڵ و تواناکانی عەونی یوسف ڕەزامەندی فەرمی لە میری وەربگرێت و بە ئاشکرا زۆرینەی جەماوەری شاری هەولێر بەشداری تیادا بکات (ڕەسول، ۲۰۰۷، ۲۱).

یەکێك لە ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە بڕیاری لە سێدارەدانی چوار ئەفسەرەکەی کورد : عزەت عەبدولعەزیز ئامێدی (۱۹۱۲/سلێمانی-۱۹٤۷)، مستەفا خۆشناو (۱۹۱۲/بێتواتە-۱۹٤۷)، محەمەد قودسی (۱۹۲۱/قودس-۱۹٤۷)، خەیروڵڵا عەبدولکەریم (۱۹۱۲/هەولێر-۱۹٤۷) لە ڕێکەوتی (۱۹ی حوزەیرانی ۱۹٤۷) دەرچوو (گوڵچنێك، ۲۰۱۹، ۲۲۳). لەکاتی هێنانەوەی تەرمی خەیروڵڵا عەبدولکەریم بۆ شاری هەولێر، بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس لە سەرەتادا ڕێگای ئەوەی نەدا کە تەرمەکەی بدرێتەوە بە کەسوکاری، بەڵام دواتر بەئامادەبوونی ژمارەیەکی کەم لە دانیشتوانی شارەکە (لە گۆڕستانی ناو شەقامی دارتاشان) بەخاك سپێردرا (رسول، ۲۰۰۵، ۲۸٦-۲۸۷). سەبارەت بەم ڕووداوە، تەنها هەشت کەس لە ڕێوڕەسمی ناشتنی تەرمی خەیروڵڵا عەبدولکەریم لە شاری هەولێر ئامادەبوون، عەونی یوسف یەکێك بوو لەو هەشت کەسە (گوڵچنێك، ۲۰۱۹، ۲۲۳)، لەو کاتەدا عەونی یوسف ئەندامی لێژنەی مەرکەزی پارتی بوو، ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو لە ڕێوڕەسمی بەخاکسپاردنی (خەیروڵڵا عەبدولکەریم)، لێرەدا پەرۆشی عەونی یوسف دەردەکەوێت بەرامبەر بە خەڵك و تا ڕادەیەکی زۆر کارە توند و تیژییەکانی ڕژێمی پاشایەتی عێراقی لە بەرچاو بووە و ئیدانەی ئەو کارەی حکومەتی کردووە.

دیارە هەر ئەو ڕۆڵە بەرچاوەی عەونی یوسف گێڕاویەتی، بووەتە هۆی ئەوەی، نەك هەر تەنها خۆی، بەڵکو ماڵەوەشیان بکەوێتە ژێر مەترسی، جارێک تەقە بەسەر ماڵیان کرا، وەك هەڕەشەیەك لە بەرامبەر ئەنجامدانی چالاکییەکانی لە جووڵانەوەی نیشتیمانیی شاری هەولێردا، لەم بارەیەوە ساڵح حەیدەری (١٩٢٢/هەولێر-٢٠٠١/هەولێر) نووسیویەتی "**لە نیوەی یەکەمی مانگی ئاداری ١٩٤٨، بەرەی کۆنەپەرستان وەکو سووکایەتی تەقەیان لە ماڵی کەسایەتی نیشتمانپەروەر عەونی یوسف کرد**" (گوڵچنێك، ٢٠١٩، ٣٢٠-٣٢١). دوای ئەو ڕووداوانە، شاندێك کە پێکهاتبوو لە پارێزەر عەونی یوسف، عاصم حەیدەری (١٩٢١/هەولێر-١٩٧١/هەولێر)، ئەنوەر محەمەد ئەمین دزەیی، سەردانی موتەسەریفیان کرد، نارەزایی خۆیان لەسەر تەقەکردن لە ماڵان و نانەوەی پشێوی و ئاڵۆزی و ناسەقامگیری لە شاریان پێ ڕاگەیاند، پێشیان وتووە، ئەگەر حکوومەت لەم بارەیەوە دەستەوەستانە، ئەوا جووڵانەوەی نیشتیمانی دەتوانێت سنوورێك بۆ کۆنەپەرستان دابنێ". موتەسەریف وەڵامیان دەداتەوە و دەڵێ: "**ئەگەر هەر کارێکی تر بکەن، لە سنووری خۆیان دەیانوەستێنین**"، بەبێ ئەوەی هیچ ڕێوشوێنێك دژیان بگرێتە بەر، تەنیا شەش پۆلیسی بۆ پاراستنی ئەو سێ ماڵەی تەقەیان لێ کراوە دانا، واتا: ماڵی کۆچکردووان حەیدەر حەیدەری و عەونی یوسف و ئەنوەر محەمەد ئەمین دزەیی (گوڵچنێك، ٢٠١٩، ٣٢٢-٣٢٣). **ڕەنگە ئەو ڕووداوە پەیوەندی هەبێت بە حکومەت زیاتر بۆ دروستکردنی پەشێوی و دروستکردنی ململانێ لە نێوان خەڵکی هەولێر، هەرچەندە دانانی پۆلیس بۆ پارێزگاریکردن لە ناوبراوان وەك سیناریۆیەك دادەنرێت کە حکومەت لەڕێگای ئەو کارە هەوڵیداوە بابەتی تەقەکردن پەردەپۆش بکات.**

لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٨ دا، عێراق بەهۆی واژووکردنی پەیماننامەی پۆرتسمۆس[١٦]ەوە لەگەڵ بەریتانیا ڕووبەڕووی بارودۆخێکی

سیاسیی ئاڵۆز بووەوە، کە بووە هۆی خرۆشانی بەشێکی زۆری خەڵکی عێراق و بە هەزاران خۆپیشاندەر ڕژانە سەر شەقامەکانی شارە گەورەکان و نارەزایی خەڵك زۆر بە خێرایی تەشەنەی سەند و بە جۆرێکی وا گەیشتە پلەی ڕاپەڕین (لونکریك، ١٩٨٨، ٥٦٥-٥٧٥)، ڕاپەڕینە جەماوەرییەکانی بەغدا و شارەکانی کوردستان و شارەکانی دیکەی عێراق، بووە هۆی ڕووخانی حکوومەتەکەی ساڵح جەبر لە ڕێکەوتی (٢٩ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨) و پووچەڵکردنەوەی پەیماننامەی پۆرتسمۆس و دامەزراندنی حکوومەتێکی نوێ بە سەرۆکایەتی محەمەد صدر (کانوونی دووەمی ١٩٤٨ تا حوزەیرانی ١٩٤٨)، کە چەند کەسایەتییێکی نیشتیمانپەروەری تێیدا بەشداربوو، لەدوای هەڵوەشانەوەی حکوومەتەکەی ساڵح جەبر، جۆرە ئازادییەك هاتە ئاراوە و هەموو شارەکان کەوتنە سازدانی بۆنەی تایبەتی، خۆپیشاندان و ڕێپێوان بۆ ماوەی چەند مانگێك لە دوای ڕاپەرینەکە بە شتێکی ئاسایی دادەندرا (دزەیي، ٢٠٠١، ٩١-٩٢). ئەمەش کارئاسانی کرد بۆ ئەوەی عەونی یوسف، جارێکی دیکە، ڕۆڵی خۆی لە هاندان و داواکارییەکانی خەڵك دەربخات، لە دیارترین چالاکییەکانی دوای ڕووخانی حکوومەتی ساڵح جەبر، لە ساڵی ١٩٤٨ سەرپەرشتی خۆپیشاندانێکی کرد و ڕۆڵی سەرەکی تێیدا گێڕا (هەفتەنامەی بەدرخان، ژ:١٠٤، ٢٠٠٨، ٨)، بەتایبەت لە کاتی نەورۆز، خۆپیشاندان و نارەزایەتی خەڵك هەر بەردەوام بوو، عەونی یوسف هەوڵی دەدا خۆپیشاندانەکان بقۆزێتەوە و بەردەوامی پێبدرێت تا حکوومەت داواکارییەکانی خەڵکی عێراق جێبەجێ بکات (سلێمان، ٢٠٠٧، ٨) .

جێگەی سەرنجە، ئەو نیمچە ئازادییەی کە لە ئەنجامی هۆشیاری و فیداکاری جەماوەر و ڕاپەڕینی کانوونی ١٩٤٨ لە تەواوی عێراقدا هاتە کایەوە، زۆری نەخایاند ئەویش بەهۆی دروستبوونی کێشەی فەڵەستین، بە بیانووی پاراستنی ڕیزی پشتەوەی سوپای عێراق، کە بەشی هەرە زۆری بۆ ئازادکردنی

فەڵەستین چووبوون، بۆیە حکوومەتی عێراقی (حوکمی عورفی)[١٧] ڕاگەیاند و کەوتە پەلاماردان و ڕاوەدوونانی نیشتمانپەروەران، لە سەرتاسەری عێراق بە کورد و عەرەبەوە ژمارەیەکی زۆری لێ دەستگیرکردن (ئەحمەد، ٢٠٠٧، ٩٣). بەهەمان شێوە (پارتی دیموکراتی کورد) کەوتە بەر شاڵاوی گرتن و ژمارەیەك لە ئەندامەکانیان دەستگیرکران، کە عەونی یوسف یەکێك بوو لەوانە (موسوعة سرية، ١٩٤٩، ج١، ٢١٣). ئەو کاتە دەسەڵاتدارانی سەربازی و پۆلیسی نهێنی لە هەولێر لە هەڵمەتێکی ڕاوەدوونانەدا، توانییان (٥٤) کەس دەستگیر بکەن (موسوعة سرية، ١٩٤٩، ج١، ص ٢١٣؛ الحيدري، ٢٠٠٤، ٢١٢-٢١٣). سەرەتا گیراوەکانیان بە کەفالەت ئازاد کرد، تا ڕۆژی دادگا، لەو ڕۆژەدا هەموو گیراوەکانیان، هێنایە سەرای موتەسەریفیەت و سەرجەمیان بە پاسێکی دار (پەست) لە بەندیخانەی هەولێرەوە ڕەوانەی کەرکوك کرد، لە کاتی تێپەڕینی پاسەکە بە ناو شار سەرجەم گیراوەکان سروودی (ئازادیخوا کوردین ئێمە، شوورەین پۆلاین بەردین ئێمە)[١٨]یان دەچڕی (حەیدەری، ٢٠١٤، ١٥). لە دوای دادگاییکردنیان، عەونی یوسف بە تۆمەتی بڵاوکردنەوەی بیری پەرتەوازەکاری لە نێوان تاکەکانی گەلی عێراق و لایەنگیری بۆ کۆمەڵە و حزبە سیاسییە قەدەغەکراوەکان و هاندانی خەڵك و ڕەواجپێدانی پرەنسیپەکانی کۆمۆنیزم، لێپرسینەوەی لەگەڵدا کرا، دواتریش لە ڕێکەوتی (٢٠ی تەمووزی ١٩٤٨) دا، بە بڕیاری ئەنجوومەنی عورفی سەربازی بۆ ماوەی (١) ساڵ و نیو زیندانی کرا (موسوعة سرية،١٩٤٩، ج٤، ٨٢٦-٨٢٩ ؛گوڵچنێك، ٢٠١٩، ٣٢٥-٣٢٦) . جەلال تاڵەبانی لەو بارەیەوە دەڵێت: " **کاربەدەستانی عێراق ئەوەندەیان ڕق لە عەونی یوسف و خەباتەکەی هەڵدەستا، تا ئەو ڕادەیەی پزیشکی کەسوکاریشی دەگرتەوە، لەکاتی دادگاییکردنی عەونی یوسف، ئیبراهیم ئەحمەد (١٩١٤/سلێمانی-٢٠٠٠/لەندەن) و جەلیل هۆشیاری برای عەونی**

یوسف ئامادەی دادگاییکردنەکە دەبن، کاتێك ئیبراهیم ئەحمەد گاڵتەی بە شایەدە دەستچینەکانی (تحقیقات الجنائیة) دەکرد و جەلیل هۆشیار زەردەخەنەیەك دێنێ، نەعسانی حاکمی عورفی پێی دەڵێ هەم برای عەونی و هەمیش لە مەحکەمە پێدەکەنی، دەبڕۆ تۆش ساڵ و نیوێ حوکم بە، بێئەوەی هیچی لەسەر بسەلمێنێت" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤). بەپێی بیرەوەریی یەکێك لە زیندانییەکان، عەونی یوسف لە ناو زیندانیشدا کاروباری زیندانییانی ڕێکدەخست و کار و خزمەتگوزارییەکانی بەسەر دابەش دەکردن، تەنانەت هەوڵی زۆریشی لەگەڵ دەدان تا فێری خوێندن و نووسینیان بکات، بۆ ئەم مەبەستەش چەند کەسێکی ڕاسپاردووە، تا وانەیان پێ بڵێن (هەفتەنامەی بەدرخان، ژ:١٢١، ٢٠٠٩، ٢١)، واتە لەناو زیندانیشدا ڕۆڵی سەرکردەیی گێڕاوە.

دوای ئازادکردنی لە زیندان، ساڵی ١٩٥١، لە تەک کاری پارێزەرییدا، لە خەباتکردن لە نێو ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کورد، بەردەوام دەبێت. لەوکاتەدا، ناکۆکییەکی توند ڕیزەکانی پارتەکەی گرتبۆوە و بەسەر سێ باڵدا دابەش ببوون[١٩]، لە ناو ئەو فرە باڵییەدا، عەونی یوسف سەر بە هیچ لایەکیان نەبووە و تەواو بێلایەنیی خۆی پاراستووە و زۆر پەرۆشی یەکڕیزی ڕێکخستنەکانی پارتی بووە و لەگەڵ هەموو لایەنەکان هەوڵیداوە و گفتوگۆی لەگەڵدا کردوون، جەلال تاڵەبانی دەربارەی عەونی یوسف لە ڕێکخستنەوەی پارتییدا دەڵێت " **کاتێك لە زیندان ئازاد دەکرێت، بەسەر بارودۆخێکی لاوازی پارتی دیموکراتی کورددا کەوت، چونکە لەو ماوەیەدا چالاکییەکانی حزب لە کوردستاندا بەرەو کزی هەنگاوی نابوو، ئەویش بەهۆی چاودێرییەکی تووند لەلایەن دامودەزگا پۆلیسی و ئەمنییەکانەوە لەسەر چالاکیەکانی ئەم حزبە، هەر بۆیە عەونی یوسف چەند کەسایەتییەکی دیکەی نیشتمانپەروەر[٢٠]ی کۆکردەوە و دەستی کردەوە بە چالاکی و لقی هەولێر و بادینانی ژیاندەوە".**

(مام جەلال، بەشی:١، ٢٠١٧، ٧٣). بەمەش ڕێکخستنەکانی ئەو حزبە لە ناوچەکانی ئامێدی و دهۆك و ئاکرێ زیادی کرد (هەفتەنامەی بەدرخان، ژ: ١٢٤، ٢٠٠٩، ٩). دیارە عەونی یوسف، ئەوکاتە چالاکیی سیاسی ئەنجام دەدا و بە گوڕوتینەوە کاری دەکرد، ئەمەش ڕەنگدانەوەی خراپی لەسەر کاربەدەستانی حکوومەت دروستکرد، بۆیە دەزگا ئەمنییەکان چاودێرییەکی توندیان خستە سەری (رسول، ٢٠٠٥، ٣٠٨-٣٠٩).

لە شاری هەولێر لە ساڵی ١٩٥١، لێژنەی ئاشتیخوازان دامەزرا، ئەم لێژنەیە لە بنەڕەتدا سەر بە بزووتنەوەی ئاشتیخوازان[٢١] بوو، بە پشتبەستن بە چەند سەرچاوەیەك، عەونی یوسف یەکێك لە دیارترین ئەندامی ئەم لێژنەیە بووە و ڕۆڵی بەرچاوی گێڕاوە (قادر، ٢٠٠٨، ١٥٥؛ خۆشناو، ٢٠١٢، ٨٣). بیرۆکەی دامەزراندنی ئەمەش بە مەبەستی بەرقەرارکردنی ئاشتی بوو، لەم سۆنگەیەوە هەڵمەتێکی واژووکردنیش لە شاری هەولێر دژی بەکارهێنانی بۆمبی ئەتۆمی کۆکرایەوە و ڕەوانەی لێژنەی ئازادیخوازانی بەغداد کرا، هەر بۆ ئەم مەبەستە لە ناوەڕاستی شاری هەولێر پەیکەری کۆتری ئاشتی لە لایەن شێوەکاری ناسراوی هەولێر جەواد ڕەسوول ناجی (١٩٢٢/کۆیە-١٩٧٥/هەولێر) لە ساڵی ١٩٥١ دروستکرا (خۆشناو، ٢٠١٢، ٨٣-٨٤).

دوای ئەوەی پارتی دیموکراتی کورد، لە ساڵی ١٩٥١ کۆنفرانسێکی لە شاری بەغداد بۆ چارەسەرکردنی ڕەوشی ناوخۆی پارتەکە گرێدا، لەو کۆنفرانسەدا، عەونی یوسف وەکو یەکێك لە ئەندامانی کۆمیتە و سەرکردایەتی پارتی هەڵبژێردرا، بە مەبەستی ئەوەی ئەو کۆمیتەیە سەرپەرشتی ئەو پارتە بکات و تا زەمینە بۆ کۆنفرانسی گشتی خۆش بکات (جەلال، بەشی ١، ٢٠١٧، ٥٣). بەڵام بەهۆی ناکۆکییەکانی نێوانیان ئەم کۆمیتەیەش هیچ جۆرە پێشکەوتنێکی بەخۆوە نەبینی (شریف،٢٠٠٧، ١٧٤). بۆیە لە ڕێکەوتی (١٣-١٤ی ئازاری

١٩٥١) دا کۆنگرەی دووەم لە ماڵی (عەلی حەمدی)[٢٢] لە گەڕەکی ئەعزەمییە لە شاری بەغداد بە ئامادەبوونی (٣٠) ئەندام کە نوێنەری لق و لێژنە ناوخۆییەکانی شارەکانی سلێمانی و هەولێر و بەغداد بەسترا (حميدي، ١٩٨٠، ٢٢٧). لەو کۆنگرەیەدا، سکرتێری نوێی حزب هەڵنەبژێردرایەوە و لێژنەیەکی نوێ بۆ کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردرا و لێژنەی مەرکەزی پێشوو لێپرسراوێتی وەرنەگرتەوە (كريم، ١٩٩٨، ٤٧). ئەگەرچی کۆنگرە دیسان نەپڕژایە سەر ئەوەی باسی پرسە پەیوەندارەکانی پەیڕەوی ناوخۆ و بەرنامەی پارتی بکات، بۆیە قسە لەسەر کردنیان دواخرا بۆ کۆنگرەی سێیەم، هەروەکو کۆنگرە، عەونی یوسفی وەکو ئەندام بۆ لێژنەی مەرکەزی تازە هەڵنەبژاردەوە، بەڵام عەونی یوسف نەچووە ژێرباری داخوازییەکانی لێژنەی مەرکەزی، تا لە کۆنگرەی سێیەمی پارتی لە ڕێکەوتی (٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٥٣) دا کە لە شاری کەرکووکدا بەسترا، تیایدا چەند بڕیارێکی دەرکرد و یەکێك لەو بڕیارانە، قبوڵ نەکردنی عەونی یوسف بوو لە کۆنگرەدا، بە بیانووی جێبەجێنەکردنی ڕاسپاردەکانی لێژنەی پێشوو (عبدالله، ١٩٦٨، ٧١-٧٢؛ شريف،٢٠٠٧، ١٧٧).

لەم بارەیەوە جەلال تاڵەبانی نووسیویەتی **"عەونی یوسف بە ڕووخۆشییەوە هەڵوێستی زۆربەی سەلماند و وەك ئەندامێکی سادە ملی نایەوە خەبات، بێ تۆران و زیزبوون لەگەڵمان بە برایانە و هەڤاڵانە کەوتەوە خەباتی بێوچانی نهێنی ئەو سەردەمە، ئەوەی ڕاستی بێ عەونی یوسف لە شاری هەولێر تاکە ڕووی ناسراوی پارتی بوو، بۆیە زۆرجار لە ماڵی عەونی یوسف کۆدەبوونەوە و قسە و باسی کوردایەتی ئاڵوگۆڕ دەکرا، چونکە لەو کاتەدا عەونی یوسف بە نهێنییش خەریکی ڕێکخستنی جووتیاران بوو، بە تایبەتی ساڵح شێرە و حەسەن مستەفا و چەندانی دیکە لە ناو کرێکارانی شەمەندەفەریش مەلا عەبدوڵڵای حاجی ئیسماعیلی ڕێکخستبوو لە ناو قەساب**

و فیتەر و شوفێرانیشدا شانەیەکی هەبوو" (مام جەلال، ١٩٩٤، ٤). لێرە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە عەونی یوسف کەسێك بوو لەپاڵ خەباتی حزبایەتی، خەباتی چینە جیاجیاکانی کۆمەڵی خستۆتە ناو بەرنامەی کاری (پارتی)یەوە، ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات کە شێوازێکی نوێی بۆ خەبات بەکارهێناوە، چونکە پەیڕەوکردنی سیستەمێکی لەو جۆرە بۆ ئەو ڕۆژگارە لەناو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کوردا، گرنگیی تایبەتیی خۆی هەبوو.

دیارە هەر ئەم چالاکی و هەوڵانەی عەونی یوسف وایکرد هۆشیاری چینایەتی جووتیاران لە دەشتی هەولێر[٢٣] لە برەوسەندندا بێت، بە تایبەت لە پەنجاکانی سەدەی رابردوودا بڵاوکراوە و ڕۆژنامەکانی تایبەت بە چینی کارگەر و جووتیاران دەگەیشتە دەست کادیرانی ناوچەکە، وەکو (نرکەی جووتیار) کە لە لایەن پارتی دیموکراتی کوردستانەوە دەردەکرا (قادر، ٢٠٠٥، ٢٤٣). چونکە جووتیارانی دەشتی هەولێر لە ژێر چەوساندنەوەی زۆرداری دەرەبەگەکانی دزەیی[٢٤] دووچاری نالەبارترین ژیانی چەوسانەوە هاتبوون (قادر، ٢٠٠٥، ٢٤٣). هەر بۆیە لە ڕێکەوتی (٢٢ی نیسانی ١٩٥٣) دا، لە سنووری دەشتی هەولێردا، بەرهەمی جووڵانەوەی هۆشیاری چینایەتی هاتەبەر، کاتێك ڕاپەڕینێکی فراوانی جووتیاران لە گوندی (قازیخانە)ی نزیک دەشتی هەولێردا هەڵگیرسا و بڵێسەکەی (٣٠٠) گوندی گرتەوە، کە دەنگ و ڕەنگێکی کاریگەری لە ناوچەکە و لە عێراق دایەوە (خیري، ١٩٧٨، ٢٠٦-٢٠٧؛ ڕەسول، ١٩٩٧، ٩٥) . لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا، عەونی یوسف هانی خەڵکی دەدا کە پاڵپشتی جووتیاران بکەن، کاتێکیش بەهۆی دەستڕۆیشتوویی ئاغاکان و تاوانبارکردنی جووتیاران بە دژایەتیکردنی ڕژێمی پاشایەتی، بە پاڵپشتی حکوومەت، ڕاپەڕینەکە کپ کرایەوە، ژمارەیەك خاووخێزانی گوندە ڕاپەڕیوەکان دوورخرانەوە و دێبەدەرکران و ژمارەیەکیش خرانە زیندانەوە. لە

پاش سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە، و بەدەنگەوە نەهاتنی حکوومەتەکەی جەمیل مەدفەعی (٢٩ کانوونی دووەمی١٩٥٣-٥ی ئاداری١٩٥٣)، عەونی یوسف وەکو پارێزەر، خۆبەخشانە کەوتە بەرگریکردن لە جووتیاران و ڕۆڵی گەورەی لەو بارەیەوە گێڕا (حزبی شیوعی کوردستان، ٢٠٠٢، ١٩-٢١؛ بیری نوێ، ١٩٧٦، ل٧). بەهۆی پشتگیریکردنی جووتیاران لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا، عەونی یوسف تاوانبار کرا و تەنانەت دەستگیریش کرا، ئەم ڕووداوە لە دانیشتنی ٢٥ی کۆبوونەوەی ئاسایی ئەنجوومەنی نوێنەران لە ڕێکەوتی (١٣ی ئایاری ١٩٥٣) دا لەلایەن (مەسعوود محەمەد)ی ئەندامی ئەنجوومەن بە چاکی وروژێنرا، هەردوو بابەتی دەستگیرکردنی عەونی یوسف و چەوسانەوەی جووتیارانی کردە یەك و هەڵوێستی حکوومەتی بە ناڕەوا و نادادپەروەرانە لە قەڵەم دا (العراقیة، ١٩٥٣، ٤٤٧) .

کاتێکیش سەرۆک وەزیران فازڵ جەمال (٨ی ئازاری ١٩٥٤-٢٩ی نیسانی ١٩٥٤) دەستی لە کار کێشایەوە، ئەرشەد ئەلعومەری (٢٩ی نیسانی ١٩٥٤-٣ی ئابی ١٩٥٤) کابینەیەکی پێکهێنا، بڕیاری هەڵوەشانەوەی ئەنجوومەنی نوێنەرانی پێشوو و ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی نوێی دا (الحسني، ١٩٩٨، ج٩، ١٠٩-١١١). بەمەش پارتە ئۆپۆزسیۆن و نیشتیمانییەکان[٢٥] بڕیاری بەرەیەکی نیشتیمانییان بۆ هەڵبژاردن دا، لە شاری هەولێر عەونی یوسف وەکو پاڵێوراوی بەرەی نیشتمانی دیاریکرا، بەڵام بەهۆی فشارخستنە سەر پاڵێوراوان، بە جۆرەها شێواز، ناچاری خۆکشانەوە دەکران، ئەوانەی کە پڕوپاگەندەشیان بۆ پاڵێوراوان دەکرد، چاودێریی توند دەکران، هەر بەو هۆیەوەش عەونی یوسف، بە تۆمەتی نانەوەی ئاژاوە دەستگیرکرا، بەمەش بەشێك لە پاڵێوراوان دوای دەستگیرکردنی عەونی یوسف لە پاڵێوراوی خۆیان کشاندەوە (رسول، ٢٠٠٥، ٣٣١-٣٣٢).

یەکێکی دیکە لەو پێشهاتە سیاسییانەی کە عەونی یوسف هەڵوێستی شۆڕشگێڕانەی بەرامبەر دەربڕیوە، (شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨) بوو، کاتێکیش شۆڕش هەڵگیرسا، لە ڕووی جەماوەرییەوە عەونی یوسف دەڵێت: **"هەر زوو پەیوەندیم بە نوێنەری هێزە نیشتمانییەکان کرد و خۆپیشاندانێکی گەورەمان لە هەولێر ڕێکخست، زۆربەی خەڵکی هەولێر لە بەرەبەیانی ئەو ڕۆژەدا ڕژابوونە سەر شەقامەکان و شار بە جارێ خرۆشا بوو، ئەندامان و کادیرانی پارتی و شیوعی لە پێشتردا نهێنی بوون و دەرکەوتن، بۆ پاڵپشتی کردنی شۆڕش دەیان بروسکەی پشتگیری ڕەوانەی بەغداد کران** (شریف، ١٩٨٨، ٧٤ ؛ خۆشناو، ٢٠١٢،١١٠).

دواتریش عەونی یوسف بیری لە پێکەوەنانی شاندێکی نیشتیمانی کردەوە، تاکو بەناوی جەماوەری شاری هەولێرەوە بچنە بەغداد، بۆ پیرۆزباییکردن لە سەرانی شۆڕش و پێشکەشکردنی داخوازییەکانی جەماوەری کورد، بۆ ئەم مەبەستە لەگەڵ هەریەك لە عاصم حەیدەری، شەمسەدین موفتی (١٩٣٣/هەولێر- ٢٠١٢/هۆڵەندا) و چەند کەسایەتییەکی دیکە، بەرەو شاری بەغداد بەڕێکەوتن، لەوێش لەگەڵ شاندێکی دیکەی کوردستان یەك دەگرن و داخوازییەکانیان یەك دەخەن و لە ڕۆژی ٢٧ی تەمووز دەچنە وەزارەتی بەرگری و سەرکردەی شۆڕش عەبدولکەریم قاسم پێشوازییان لێدەکات، ئیبراهیم ئەحمەد، بەناوی شاندی هاوبەشی کوردستان هەموو داخوازییەکانی کورد لەگەڵ وتارێك پێشکەش دەکات (شارەزا، ٢٠٠٨، ١٧٠-١٧١) .

٣.٤. حزبی ڕزگاری:

ویستگەیەکی نوێی کاری سیاسی عەونی یوسف، لە ساڵی ١٩٦٩ دەست پێدەکات، ئەمەش کاتێک لەو ساڵەدا لەگەڵ چەند کەسایەتییەکی کورد[٢٦] لە شاری بەغداد ڕێکخراوێکی سیاسییان بە ناوی (حزبی ڕزگاری) دامەزراند، کە

ناوەکەی وەکو ئاماژەیەك بوو بۆ (حزبی ڕزگاری کورد) (گۆمەتاڵی، ٢٠١٢، ١٥٩). ئەم هەنگاوەش بە ڕەزامەندی و پاڵپشتی حزبی بەعس بوو، حزبی بەعس هەوڵی دەدا ئەو کەسایەتییە کوردانە دەستەمۆ بکات، کە لە ژێر هەر بارودۆخێك بووبێت، وەکو بێلایەن لە شاری بەغداد مابوونەوە، هەوڵی خۆ نزیککردنەوەی داون. دیارە ئامانجی حکوومەتی عێراقی لەوەدا، دروستکردنی لێکترازانێك لە ناو بزاڤی نەتەوەیی کورددا بوو، بە ئومێدی ئەوەی بتوانێت هێزی سێیەم لە بەرامبەر هەردوو باڵی پارتی (بارزانی- مەکتەبی سیاسی) دروستبکات، کە ئەوکاتە لە ململانێدا بوون[٢٧]. سەرچاوەیەك ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە ئەو کۆمەڵەیە نەیتوانی ببێتە ئەو هێزە و ئەو ئامانجەشی نەپێکا، بەڵکو بە لاوازی و نەزۆکی وەکو حزبێکی کارتۆنی مایەوە (گۆمەتاڵی، ٢٠١٢، ١٥٩). جگە لەوەی نەبووە حزبێکی جەماوەری، بەڵکو دواتر لە ئەنجامی گفتوگۆ و دانوستان لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان وەکو یەکێك لە دەرهاوێشتەکانی (ڕێککەوتننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠) خۆی هەڵوەشاندەوە، لێژنەی باڵای بزووتنەوەکە، لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٠ لە بەیاننامەیەکدا هەڵوەشانەوەی خۆی ڕاگەیاند و داوای لە کادیر و ئەندامانی کرد پەیوەندی بە ڕیزەکانی (پارتی دیموکراتی کوردستان)ەوە بکەن، لەبەرامبەریشدا پارتی پێشوازی لەو هەنگاوەی حزبەکە کرد و داوای لە جەماوەری حزبەکەیان کرد کە بە گەرمی پێشوازییان لێبکەن و ناکۆکی و ململانێکانی ڕابردوو بەلاوە بنێن (التآخي، ٢١ تشرين الاول ١٩٧٠) . لێرەدا پێویستە بگوترێت، بەشداریکردنی عەونی یوسف لە دامەزراندنی ئەو پارتە کارتۆنییەدا، ڕێك پێچەوانەی تێکڕای هەڵویستە نەتەوەیی و نیشتمانییەکانی پێشووتری بووە، چونکە ئەو کارە خزمەتی بە ئامانجەکانی حزبی بەعس گەیاندووە. هاوکات ئەوەش دەردەکەوێت، حکوومەت لە شێوەی تۆڕێك لەسەر هەموو دەستە و کەسایەتییەکی کورد

کاری کردووە، بۆ ئەوەی بتوانێت سوودی لێ ببینێت و لە دەرفەتێکدا بەکاریان بهێنێت، جگە لەمەش ڕەنگە پەراوێزخستنی ناوبراو لەلایەن سەرکردایەتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد هۆکارێك بێت بۆ کاردانەوەی ناوبراو کە ئەو هەڵوێستە وەربگرێت و هەموو چالاکییە سیاسییەکانی ڕابردووی لە خزمەتکردنی نیشتمان بگۆڕێت بۆ ملکەچبوون بۆ خزمەتکردنی ئامانجەکانی حزبی بەعس.

٥. پەراوێزەکان:

(١) **مەلا ئەبوبەکری کوڕی مەلا عومەر (١٨٦٣/هەولێر-١٩٤٣/هەولێر)**: کەسایەتی ناسراوی ئایینی و کۆمەڵایەتیی شاری هەولێر، پلەکانی خوێندنی ئایینی لە شاری هەولێر تەواوکردووە و بۆتە مامۆستای ئایینی لە شارەکەدا. لەماوەی ٥٠ ساڵی مامۆستاییدا، پتر لە ٣٠٠ فەقێ و موستەعیدی وانە داوە و ژمارەی ئەوانەی مۆڵەتی زانستییان لەسەر دەستی ئەو وەرگرتووە، گەیشتۆتە ١٠٠ زانای ناسراوی ئایینی لەهەموو لایەکی کوردستاندا. (هۆرمزیار، عەباس و سەڕابی، شوان، ٢٠٠٩، ٤٣٥٩-٤٣٦٧).

(٢) **مەلا محەممەد کوڕی حاجی مەلا عەوڵای جەلیزادە (١٨٧٦/کۆیە-١٩٤٣/کۆیە)**: شاعیر و ڕۆشنبیری ناسراوی کورد، خوێندنی مەلایەتی تەواوکردووە. ئەندامی ئەنجوومەنی دامەزراندنی عێراق بوو، لە ساڵی ١٩٢٨ بەتەواوی دەستبەرداری هەموو کاروبارێکی میری بوو، ژیانی خۆی تەرخانکرد بۆ وانەگوتنەوە و نووسینی کتێب و ڕووناککردنەوەی بیروباوەڕی خەڵک (ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ٢٠٠٩، ٤٣٦٩).

(٣) **نازم کامل ئەفەندی تەبەقچەلی (١٩١٣/بەغداد- ١٩٥٩/بەغداد)**: خوێندنی لە بەریتانیا تەواوکردووە، ئینگلیزییەکی زۆر باشی دەزانی. بەپلەکانی سەربازیدا سەرکەوتووە و چەندین جار خەڵاتی سەربازی وەرگرتووە، تا ئەو دەمەی کرایە سەرۆکی فرقەی دووی کەرکووك. پلە سەربازییەکەی "عەمید ڕوکن" بوو. بەشداری شۆڕشی چواردەی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ ی کرد، ساڵی ١٩٥٩ لە جووڵانەوەکەی شەواف بەشداری کرد و دوای هەرەسی جووڵانەوەکە، دادگایی کرا و دادگا بڕیاری مەرگی دا و گوللەباران کرا. بڕوانە: البياتي ، ٢٠٠٢.

(٤) **جەلال حوسامەددین نووڕوڵڵای تاڵەبانی (١٩٣٣/گوندی کلکانی قەزای دۆکان-٢٠١٧/ئەڵمانیا)**: سیاسی و نووسەر و ڕۆژنامەنووس، لە سەرەتای گەنجێتییەوە پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە کردووە. لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٥٣ بە سکرتێری گشتی یەکێتی قوتابیانی کوردستان هەڵبژێردراوە. هەر لە هەمان ساڵدا دەبێتە یەکێک لە دامەزرێنەرانی یەکێتیی لاوانی دیموکراتی کوردستان و ساڵانی (١٩٥٣–١٩٥٥) دەبێتە سکرتێری گشتی لاوان. ساڵی ١٩٥٩، کۆلێژی یاسا لە زانکۆی بەغداد تەواو دەکات. بەشداری شۆڕشی ئەیلوولی کردووە. پاشان لەگەڵ باڵی مەکتەبی سیاسی جیابوونەتەوە.

دامەزرێنەر و سکرتێری یەکێتی نیشتیمانی کوردستان (١٩٧٦-٢٠١٧)، ساڵی ٢٠٠٥ پۆستی سەرکۆماری عێراق وەردەگرێت.

(٥) **حزبی هیوا:** ساڵی ١٩٣٩، بە دەستپێشخەری کۆمەڵێك لە ڕۆشنبیرانی کورد، دامەزراوە. وەك سەرچاوەیەك ئاماژەی پێدەکات، سەرەتای دروستبوونی حزبەکە لە شاری هەولێر، دەستی پێکردووە. ئەندامە بەراییەکانی ئەمانە بوون: مستەفا عوزێری، یونس ڕەئوف دڵدار، جەلال قادر، موسا سەمەد، ئیحسان باخچەچی، ڕۆستەم عەبدولجەبار. پاشان ئەمانە، پەیوەندییان بە (ڕەفیق حلمی)یەوە کردووە و کردوویانەتە سەرۆکی حزبەکە. لە دروشمەکانی ئەو حزبە، خەبات بووە لە دژی فاشیزم و وەدەستهێنانی سەربەخۆیی گەلی کورد. دواتر حزبەکە فراوان بووە. لە زۆربەی شار و شارۆچکەکانی کوردستان و لە شاری بەغدا ئەندام و لایەنگری هەبووە و چالاکییان نواندووە. تا ساڵی ١٩٤٣ بەردەوام بووە. پاشان بەهۆی ناکۆکی ناوخۆیی هەڵوەشاوەتەوە. (حیدری ، ٢٠٠٤، ٣٤٦-٣٤٧؛ رسول،٢٠٠٥، ١٣٦-١٤٣).

(٦) بڕوانە: مەلا سمایل، عەبدوڵڵا، سەربردەی ژیانی سیاسیم، چاپخانەی ڕەشاد، بەغداد، ب.س.

(٧) گوندێکە سەر بە شارەدێی قوشتەپەی نزیک هەولێر.

(٨) **گۆڤاری گەلاوێژ:** گۆڤارێکی ئەدەبی و ڕۆشنبیری بوو، لە نێوان ساڵانی (١٩٣٩-١٩٤٩) دا، لە شاری بەغداد دەرچووە. لەلایەن هەریەك لە ئیبراهیم ئەحمەد،وەك خاوەن ئیمتیاز و عەلائەددین سەجادی، وەك مودیری ئیدارە و نووسین، بەڕێوە براوە و (١١٦) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە. (نەجار، ٢٠١٩).

(٩) شێخ ڕەشیدی لۆلان، لە ناوچەی برادۆستی سەر بە لیوای هەولێر لەدایك بووە، پێشڕەوی ئایینی هۆزی برادۆستییەکان بوو، لە ڕاپەڕینەکانی بارزان لایەنگری حکوومەتی کردووە و دژی وەستاوە، ساڵی ١٩٥٩ لە ناوچەکەیدا، یاخیبوونی بە پاڵپشتی ئێران و تورکیا ڕاگەیاند، دوای سەرکوتکردنی هەڵگەڕانەوەکەی ئاودیوی ئێران کرا، لە پاییزی هەمان ساڵدا لە لایەن قاسمەوە بەخشرا. بڕوانە : (عارف ، ٢٠٠٥، ٧١).

(١٠) ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان ساڵی ١٩٥٩ لە شاری بەغدا بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەرچووە، ئیبراهیم ئەحمەد، سەرنووسەری بووە. (٤٦٢) ژمارەی لێدەرچوو، ساڵی ١٩٦١ لە دەرچوون وەستا. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (نەجار، ٢٠١٩).

(١١) سەبارەت بە جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١ بڕوانە: (الحسني، ١٩٨٢).

(١٢) **البلاد**: ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی سیاسیی گشتی بووە. دوای شۆڕشی چواردەی تەمموز، ڕۆژنامەنووسی عێراقی فائق بطي (١٩٣٥-٢٠١٦) لە شاری بەغداد دەری کردووە. تاکو ٨ی شوباتی ١٩٦٣، لە دەرچوون بەردەوام بووە. زیاتر شیوعییەکان لێیان دەنووسی. (نەجار، ٢٠١٩).

(١٣) **ساڵح جەبر (١٨٩٥/ناسرییە-١٩٥٧/بەغداد)** لە ساڵی ١٩٤٧ وەك یەکەم سەرۆك وەزیرانی شیعە مەزهەب لە مێژووی عێراق دەست بەکار دەبێت. لە ژیانیدا، دوو جار هاوسەرگیری کردووە، یەکێکیان لەگەڵ ئافرەتێکی خەڵکی فەلووجەیە و لە بنەماڵەی عەسافە، ئەوی دیکەیان ئافرەتێکی خەڵکی ناوچەی حەلاوییە بووە، لە بنەماڵەی جەریان. لە کاتی خوێندنەوەی وتاری داواکاری بۆ هەڵگرتنی حوکمی عورفی لەناو هۆڵی پەرلەمان کۆچی دوایی کردووە . بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : (شبیب، ١٩٨٨ ، ٦٢-٦٩).

(١٤) بۆ زانیاری دەربارەی ڕۆژنامەکانی پارتی بڕوانە: (جاف، ١٩٩٦) .

(١٥) **کۆمەڵەی برایانی موسڵمان** لە شاری ئیسماعیلیەی میسر لەسەر دەستی حەسەن بەننا لە ئازاری ١٩٢٨ دامەزرا، لە ساڵی ١٩٤٢ چالاکییان گەیشتە شاری مووسڵ، لە ساڵی ١٩٤٩ لە ژێرناوی (جمعیە الاخوة الاسلامیة) تا ساڵی ١٩٥٤ بە ئاشکرا کاریان دەکرد، لێپرسراوی مووسڵ (مەلا عەبدوڵا محەمەد ئەربیلی) بوو، هەڵوێستیان بە هیچ شێوەیەك دەربارەی مافی نەتەوایەتی کورد نەبووە. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە : (بوتانی، ٢٠٠٧، ٦-١٦).

(١٦) ئەو پەیمانە لە ڕێکەوتی (١٥/ ٨/ ١٩٤٨) لە نێوان (ساڵح جەبر) سەرۆك وەزیرانی عێراقی ئەوسا و (ئارنست بیڤن)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا لە بەندەری پۆرتسمۆس لە کەناری دەریای مانش لە بەریتانیا مۆرکرا، بۆیە بەو ناوە ناسرا و هەروەها بە ناوی (جەبر – بیڤن) یش دەناسرێ، بۆ زانیاری دەربارەی بەند و بڕگەکانی، بڕوانە : (الحسنی، ج٧، ٢٣٤-٢٤٧؛ شبیب، ، ١٩٨٨، ٦٢-٦٩).

(١٧) واتە ڕاگەیاندنی باری نائاسایی، کە چەند ناوچەیەك و هەندێ جار تەواوی وڵات دەگرێتەوە، بەدرێژایی سەردەمی پاشایەتی (١٩٢١-١٩٥٨) (١٦) جار ڕاگەیەندراوە و

دوو جار تەواوی عێراقی گرتووەتەوە، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە : (الحسني، ١٩٩٨، ج (١٠)، ٢٨٨-٢٨٩).

(١٨) ئەم شیعرە هی (ئەحمەد هەردی) شاعیرە، کە لەو سەردەمە وەکو سروودێك دەیانگوتەوە لە ناو زیندانەکاندا، بڕوانە: (میرزا کەریم، ٢٠٠٠، ٣٥).

(١٩) باڵی یەکەم باڵی (هەمزەییەکان یان باڵی هەمزە عەبدوڵڵا) بوون، کە بەشە زۆرەکەی پارتی پێکدەهێنا و وتەبێژەکەیان جەلال تاڵەبانی بوو و ئەندامە ناسراوەکانیان لە: نووری شاوەیس، حلمی عەلی شەریف، حەمەدئەمین مارف، مەجید عومەر، غەفوور ڕەشید دارۆغا بوون. باڵی دووەم، ساڵح ڕوشدی، مستەفا عەبدولکەریم، مەلا سەبغەتوڵڵا، مەلا بلۆکینی بوون. باڵی سێیەم، بێلایەنەکان بوون، کە پێکهاتبوون لە: عومەر مستەفا، عەلی حەمدی، عەلی عەبدوڵڵا (مام جەلال، ١٩٩٩، ٨-٩).

(٢٠) لە دیارترینیان ئەوانە بوون (ئەحمەد حەمەد ئەمین دزەیی، ئیبراهیم دزەیی، سابیر ئاغا، موشیر ئاغا). بڕوانە: (مام جەلال، ٢٠١٧، ٧٣).

(٢١) **بزووتنەوەی ئاشتیخوازان (انصار السلام)**، ئەو بزاڤە لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی هاتە کایەوە، بە مەبەستی بەرقەراربوونی ئاشتی لە جیهاندا و بەرگرتن لە دووبارەبوونەوەی جەنگی کاولکاری. یەکەم کۆنگرەی لە پڕاگی پایتەختی چیکۆسلۆڤاکیا بەست، دووەم کۆنگرەی لە پاریس بەست، نوینەرانی عێراقیش تێیدا بەشداربوون، لە تەمووزی ساڵی ١٩٥٠ لە شاری بەغداد لیژنەی ئامادەکاری بە سەرۆکایەتی (محمد مهدی جواهیری) پێکهات و زۆر لە کەسایەتی دیموکراتخواز و نیشتمانپەروەر تێیدا بەشداربوون. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (منیر، ١٩٥٦) .

(٢٢) یەکێکە لە دامەزرێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد، لە کۆنگرەکانی دووەم و سێیەمی ئەو پارتەدا، بە ئەندامی لیژنەی مەرکەزی هەڵبژێردراوە، لە ساڵی ١٩٦٤ کۆچی دوایی کردووە.

(٢٣) دەشتێکی پان و فراوانە، گوندەکانی ناحیەی قوشتەپە و دیبەگە و قەزای مەخمور دەگرێتەوە کە بریتییە لە دەشتی پشت ڕێ (سەرووی ڕێگای کەرکوك – هەولێر) و موڵکیە و شەمامك و کەندێناوە و قەراج، هەردوو زێی گەورە و بچووك نێوانی ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵاتی بۆ دەکێشێت و چیای قەرەچووغ دەشتی (قەراج و کەندێناوە) و زوورگی زوورگەزراو (کەندێناوە و موڵکیە) لێك جیادەکاتەوە. (قادر، ٢٠٠٥، ١١٠).

(٢٤) لەبارەی دەرەبەگایەتی لە کوردستاندا بڕوانە: (شامیلوف، ١٩٨٧، ١١-١٥).

(٢٥) ئەو پارتانە ئەمانە بوون: پارتی نیشتمانی دیموکراتی، پارتی ئازادیخوازان، بێ لایەنەکان، لایەنگرانی ئاشتی.

(٢٦) لەو کەسایەتییانە (ساڵح حەیدەری، حەمید عوسمان، جەمال خەزنەدار، عەبدولوەهاب تاڵەبانی).

(٢٧) ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە دوای ڕێککەوتننامەی (١٠ی شوباتی ١٩٦٤) ی نێوان بارزانی و عەبدولسەلام عارف لێکترازانێکی ئاشکرای بەخۆوە بینی، کە ئەویش خۆی لە دوو باڵدا دەبینییەوە: باڵی (بارزانی) کە زۆرینەی بنکەکانی حزب و هێزی پێشمەرگەی لەگەڵدا بوو، هەروەها باڵی مەکتەبی سیاسی بە ڕێبەرایەتی (ئیبراهیم ئەحمەد–جەلال تاڵەبانی)، ئەم حاڵەتە تا ڕێکەوتننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠ بەردەوام بوو. بڕوانە: (محمد، ٢٠٠٦، ١٦١ وما بعدها).

٦. لیستی سەرچاوەکان

٦. ١. کتێب:

بە زمانی کوردی

- ئەحمەد، ئامانج حەسەن، برایم ئەحمەد ڕۆڵی لە بزاڤی رزگاریخوازی و رووناکبیریی گەلی کوردا، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩.
- بێخاڵی، مەولوود قادر، هەولێرم وادیوە و-بیستووە، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧.
- جاف، وریا، مێژووی رۆژنامەگەری پارتی دیموکراتی کوردستان (١٩٤٦-١٩٩٦)، پێداچوونەوە و پێشەکی: زاهیر رۆژبەیانی، دهۆك، ١٩٩٦ .
- حەیدەری، مومتاز، قامووسی ناوە نەمرەکان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.
- ڕەسول، اسماعیل شوکر، نەورۆزی هەولێر ١٩٣٢-١٩٥٨ چەند لاپەڕەیەکی شاراوەی مێژووی گەلی کوردە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٧.
- خۆشناو، شوان محەمەد ئەمین تەها، هەولێر لە نێوان ساڵانی (١٩٥٨-١٩٦٣)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٢ .
- عبداللە، عەلی، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان- عێراق تا بەستنی کۆنگرەی سێیەمی، (ب.ش)، ١٩٦٨ .
- قادر، مەهدی محەمەد، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥-١٩٥٨، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥ .
- گۆمەتاڵی، بورهان حاتم، ساڵح حەیدەری ١٩٢٢-٢٠٠١ ڕۆڵی سیاسی و ڕووناکبیری، چ١، هەولێر،٢٠١٢ .
- مەزهەر، کەمال (دکتۆر)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، بەرهەڤکرنا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١ .
- نەجاڕ، هۆشەنگ ساڵح، بزاڤی ڕۆشنبیری لە شاری هەولێر ١٩٥٨-١٩٧٥، دەزگای ڕۆسا، هەولێر، ٢٠١٦.

به زمانی عەرەبی

- اوريل دان، العراق في عهد عبدالكريم قاسم، ترجمة: جرجيس فتح الله، دار اراس، اربيل، ٢٠١٢.
- بابان، جمال، اعلام الكرد، ج٢، السليمانية، ٢٠٠٩.
- بوتانى، عبدالفتاح على، موقف الاحزاب السياسية من القضية الكردية ١٩٤٦-١٩٧٠، مطبعة خاني، دهوك، ٢٠٠٧.
- البياتي، احمد كاظم، ناظم طبقجلي ودوره العسكري والسياسي في العراق ١٩٣٥-١٩٥٩، دار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٢.
- شريف، عبدالستار طاهر، الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية فى نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨، ط٢، من منشورات دار سردم، للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٧.
- شبيب ، محمود، وثبة في العراق و سقوط صالح جبر ، بغداد ، ١٩٨٨ .
- شاميلوف، حول مسألة الاقطاع بين الكرد، ترجمة: كمال مظهر احمد، بغداد، ١٩٨٧.
- حميدي، جعفر عباس، التطورات والاتجاهات السياسية الداخلية في العراق ١٩٥٣-١٩٥٨، بغداد، ١٩٨٠ .
- الحسني، عبدالرزاق ، تاريخ الوزارات العراقيه، ج٧، ط (٧)، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٨.
- ....، تاريخ الوزارات العراقيه، ج٩، ط (٧)، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٨.
- ....، تاريخ الوزارات العراقيه، ج٩، ط (٧)، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٨.
- ....، الاسرار الخفية في حركة مايس لسنة ١٩٤١ التحررية، ط٥، بيروت، ١٩٨٢ .
- خيري، سعاد، من تأريخ الحركة الثورية في العراق ١٩٢٠-١٩٥٨، ج١، ط٢، بغداد، ١٩٧٨.
- عمر، شيركو فتح الله، الحزب الديمقراطي الكوردستاني وحركة التحرر القومي الكوردية في العراق ١٩٤٦-١٩٧٥، المديرية العامة للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٤ .

- رسول، اسماعيل شكر (الدكتور)، اربيل- دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي ١٩٣٩-١٩٥٨، مطبعة بينايي، سليمانية، ٢٠٠٥.
- الزبيدى، محمد حسين، ثوره ١٤ تموز في العراق، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣ .
- الصويركي، محمد على، معجم اعلام الكرد في التاريخ الاسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها، السليمانية، ٢٠٠٥.
- كريم، حبيب محمد، تأريخ الحزب الديمقراطي الكوردستاني – العراق (في محطات رئيسية)، ١٩٤٦-١٩٩٣، مطبعة خەبات، دهوك، ١٩٩٨ .
- لونكريك، ستيڤن همسلي، العراق الحدبث من سنة ١٩٠٠ الى ١٩٥٠، ترجمة: سليم طه التكريتي، مطبعة حسام، الجزء الثاني، ١٩٨٨ .
- وزارة الداخلية، مديرية الشرطة العامة- شعبة مديرية التحقيقات الجنائية، موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعى العراقى السري، ج١، بغداد، ١٩٤٩.
- ....، مديرية الشرطة العامة- شعبة مديرية التحقيقات الجنائية، موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعى العراقى السري، ج٤، بغداد، ١٩٤٩.
- محمد، شيرزاد زكريا، الحركة القومية الكوردية في كوردستان العراق ٨ شباط ١٩٦٣-١٧تموز ١٩٦٨، اربيل، ٢٠٠٦ .
- منير، توفيق، حقيقة حركة السلام، دار الفكر، قاهرة، ١٩٥٦ .
- وانلي، عصمت شريف، كردستان العراق هوية وطنية (دراسة ثورة ايلول)، مطبعة شفان، سليمانية، ٢٠١٢.

٦. ٢. نامەی زانکۆیی:

- نەجاڕ، هۆشەنگ ساڵح محەمەد شەریف، بزاڤی ڕۆشنبیری کوردی لە شاری بەغداد ١٩٥٨-١٩٧٥/ لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە، تێزی دکتۆرا، بەشی مێژوو-کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەڵاحەددین-هەولێر، ٢٠١٩.

٦. ٣. چاپکراوی حزبی و حکوومی :

بەزمانی کوردی :

- حیزبی شیوعی کوردستان، ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر ١٩٥٣ وەکو خۆی، کۆکردنەوەی: حەسەن تەها، سەلیم شێخ محەمەد، بابا عەلی جەباری...، هەولێر، ٢٠٠٢ .

بەزمانی عەرەبی :

- مجلس النواب، محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة عشرة، بغداد، ١٩٥٣.

٦. ٤. بیرەوەری :

به زمانی کوردی

- حەیدەری، جەمشید، چەند لاپەڕەیەك لە بیرەوەرییەکانم ١٩٤٩-١٩٦٦، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ئازادی، ٢٠١٤.
- ڕەسول، فاتح، لە کاروانێکی دوور و درێژدا " کورتەی خەبات و ئەزموونی پەنجا ساڵ"، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٧ .
- گوڵچنێك لە یاداشتەکانی ساڵح حەیدەری _ یادداشت و تیلەچاوێك بە مێژووی جووڵانەوەی نیشتمانی و شۆڕشگێڕی لە کوردستان و عێڕاقدا، وەرگێڕانی : حەیدەر عەبدوڵلا، پێداچوونەوەی: مومتاز حەیدەری، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٩ .
- کەریم، غەفور میرزا ، کێوماڵێ بە ناو بیرەوەرییەکانمدا، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- فەییاز، مەعد، بەشێك لە بیرەوەرییەکانی مام جەلال، و: سۆران عەلی، کەرکووك، ٢٠٠٩.
- مام جەلال، دیداری تەمەن لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، ئامادەکردنی: سەلاح ڕەشید، بەشی (١)، چاپی دووەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٧.
- مەلا سمایل، عەبدوڵلا، سەربردەی ژیانی سیاسیم، چاپخانەی ڕەشاد، بەغداد، ب.س.

به زمانی عەرەبی :

- دربند فقريي، محمد محمد امين، مذكرات، مطبعة شفان، السليمانية، ٢٠٠٧.
- دزەیی، محسن، احداث عاصرتها، ج١، حاوره : طارق ابراهيم شريف، دار آراس، اربيل، ٢٠٠١.
- الحيدري، صالح، مختارات من مذكرات صالح الحيدري، السليمانية، ٢٠٠٤.
- شريف، طارق ابراهيم، شخصيات تتذكر، الجزء الاول، أربيل، ١٩٨٨ .

٦. ٥. وتار و توێژینەوە:

به زمانی کوردی

- بیری نوێ "گۆڤار"، ڕاپەڕینی جووتیارانی دزەیی، ژ: ١٨٥، ١٩٧٦ .

- شارەزا، کەریم، خەباتگێڕی پێشکەوتنخوازی کورد عاصم حەیدەری ١٩٢١-١٩٧١، گۆڤاری k21، ژ: ١، ٢٠٠٨.
- ....، نیشتمان پەروەری ناسراوی کورد عەونی یوسف ١٩٠٨-١٩٨٨، گۆڤاری k21، ژ:٤، ٢٠٠٩.
- عەبدوڵڵا، هۆشیار، ئاهەنگی جەژنی نەورۆزی ١٩٤٧ی شاری هەولێر، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی (٦)، چاپخانەی گرین گالۆری، لوبنان، ٢٠٠٩.
- قادر، مهدی محمد، رۆڵی کورد لە بزووتنەوەی ئاشتیخوازان لە عێراق ١٩٥٠-١٩٥٨، گۆڤار "مێژوو "ژ (٦)، ٢٠٠٨ .
- گەلاوێژ، ژ: ٨، تەمموزی ١٩٤٤، ل٤٣-٥٠، ژ:١٠؛ تشرینی یەکەمی ١٩٤٤، ل٩-١٥؛ ژ: ٢، شوباتی ١٩٤٥، ل٤٤-٥٠؛ ژ:١١، تشرینی دووەمی ١٩٤٦.
- مام جەلال، لە یادی کوردپەروەری هەولێر کاك عەونی یوسف دا، رۆژنامە "کوردستانی نوێ" ژ (٧٣٣)، ١٩٩٤/٧/١٧ .
- مام جەلال، هەمزەیی و صالحی لە پارتی دا، گۆڤاری "خاك" ، ژ(٢٠)، ساڵی دووەم، ١٩٩٩.
- مستەفا، عەلی حەسەن، بیرەوەری، هەفتەنامە "بەدرخان "، ژ(١٠٤)، ٢٠٠٨.
- مستەفا، حەسەن، بیرەوەری، هەفتەنامە "بەدرخان "، ژ(١٢١)، ٢٠٠٩.
- ....، بیرەوەری، هەفتەنامە "بەدرخان "، ژ(١٢٤)، ٢٠٠٩.
- هۆرمزیار، عەباس و سەڕابی، شوان، زانای بەناوبانگ "مەلا ئەفەندی'، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ب٧، ٢٠٠٩، ل٤٣٥٩-٤٣٦٧.

بە زمانی عەرەبی:

- التآخي "الجريدة"، ع: ٥٧٠ ، ٢١ تشرين الاول ١٩٧٠.
- خەبات-النضال، ع: ١١٣، كانون الاول ١٩٥٩.

٦.٦. دیداری تایبەت:

- دیدار لەگەڵ بەیان عەونی یوسف، هەولێر، ٢٠١٧/١/٢٧.
- دیدار لەگەڵ عومەر دزەیی، هەولێر، ٢٠١٧/١/٢١.
- دیدار لەگەڵ مومتاز حەیدەری، هەولێر، ٢٠٢٠/٨/٢٣.

ملخص البحث

(عوني يوسف ١٩٠٨-١٩٨٨ حياته ودوره السياسي)

تحاول هذه الدراسة البحث في تاريخ أحد الشخصيات السياسية والفكرية الكوردية التي كان لها دور مؤثر في مسار الحركة التحررية الوطنية في كوردستان العراق. إلا أنه لم يحظ بدراسة خاصة توثق تاريخه النضالي. لذلك جاءت هذه الدراسة لإنصافه.

تتكون هذه الدراسة من جزأين رئيسيين. خصص الجزء الأول لسيرة حياته ومميزات شخصيته ودوره في العديد من الوظائف والمناصب الحكومية. وركز الجزء الثاني على دوره السياسي ونضاله في الحركة التحررية الكوردية، ونشاطاته السياسية في الاحزاب السياسية الكوردية السرية والعلنية.

الكلمات الدالة : عوني يوسف، نضال، اربيل، السياسي، الثقافي.

Abstract

(Aouni Youssef 1908-1988: his life and political role)

This study attempts to explore one of the great Kurdish political and intellectual figures (Aouni Yusuf) who had a major role in the twentieth century in the development of the national freedom movement in Iraqi Kurdistan. As despite all these great accomplishments, he was not appreciated and recognized in the history of his nation, we have devoted this study to this topic under the title (Aouni Youssef 1908-1988, his life and his political role). Aside from the introduction, this study has two main parts. The first part is devoted to his biography, personality traits, and his role in many government jobs and positions. The second part focuses on the political role and struggle in the Kurdish liberation movement, and his political activities in the secret and overt Kurdish political parties.

Keywords: Aouni Youssef, Struggle, Erbil, Politcal, Cultural.